

Савол ва супориш

1. Дар бораи маҳдуд шудани забони форсӣ-тоҷикӣ нақл кунед.
2. Кадом олимони машҳури ин даврро медонед? Муаррихони машҳури асри XI кихо буданд ва кадом асарҳоро навиштаанд?
3. Дар бораи Абулқосим Унсури Балхӣ нақл кунед. Вай ба Рӯдакӣ чӣ гуна шеър бахшидааст?
4. Дар бораи Носири Хусрави Қубодиёнӣ маълумот диҳед. «Сафарнома»-и ӯ аз чӣ хусус нақл мекунад?
5. Тарҷумаи ҳоли Умари Хайёмро гуфта диҳед.
6. Рубоӣҳои дар ин китоб овардаи Хайёмро аз ёд кунед.
7. Дар ин давра боз кадом шоирон зиндагӣ ва эҷод кардаанд?
8. Дар ин давра кадом асарҳои насрӣ ба вуҷуд омаданд?
9. Назариётчиён ва шоирони бузурги мутасаввифи ин даврро номбар кунед.
10. Ғояҳои инсонпарварӣ дар эҷодиёти кадом шоири ин давр бештар ба назар мерасад. Асари безаволи ӯ чӣ ном дорад?
11. Дар адабиёти ин давр ба ҷои *сабки хуросонӣ* кадом услуби нави адабӣ ҷорӣ гардид?

Аз «Сафарнома»-и Носири Хусрав

...Ба гӯшае рафтам ва ду ракаат намоз бикардям ва ҳочат хостам, то худон таоло ва таборак маро тавонгарӣ диҳад.

Чун ба наздики ёрон ва асхоб (дӯстон) омадам, яке аз эшон шеъре порсӣ мехонд. Маро шеъре дар хотир омад, ки аз вай дархостам, то ривоят кунад. Бар когазе навиштам, то ба ӯ диҳам, ки ин шеърро бархон. Ҳанӯз ба ӯ надода будам, ки ҳамон шеър биайниҳӣ (айнан худӣ худаш) оғоз кард.

Он ҳол ба фоли нек гирифтам ва ба худ гуфтам: «Худо хочати маро раво кард».

Пас аз он ҷо ба Қузҷонон шудам ва қурби як моҳ бибудам ва шароб пайваста бихӯрдаме.

Шабе дар хоб дидам, ки яке маро гуфт:

«Чанд хохӣ хӯрдан аз ин шароб, ки хирад аз мардум зоил (нобуд, маҳв) кунад, агар ба ҳуш бошӣ беҳтар». Ман ҷавоб гуфтам, ки: «Хукамо (ҳакимон) ҷуз ин чизе натавонистанд сохт, ки андӯхи дунё кам кунад». Ҷавоб дод, ки «Беҳирадӣ ва беҳушӣ роҳате набошад, ҳаким

натавон гуфт касеро, ки мардумро ба беҳушӣ рахнамун бошад, балки чизе бояд талабид, ки хирад ва хушро бияфзояд». – Гуфтам, ки «ман инро аз кучо орам». Гуфт: «Қўянда ёбанда бошад» ва пас сӯи қибла ишорат кард ва дигар суҳан нагуфт.

Чун аз хоб бедор шудам, он ҳол тамом бар ёдам буд, ин насихат бар ман кор кард ва бо худ гуфтам, ки «Аз хоби чихилсола низ бедор гардам». Андешидам, ки то ҳама атфол ва аъмоли (амал) худ бадал накунам, фараҳ наёбам... сару тан бишустам ва ба масҷиди чомаъ шудам ва намоз кардам ва ёрӣ хостам аз бори таборак ва таоло ба гузоридани он чӣ бар ман вочиб аст ва даст боз доштан аз мувҳиёт ва ношоист, чунон ки ҳақ субҳонаху ва таоло фармудааст...

Рӯзи чаҳоршанбе ба ёрии ҳақ субҳонаху ва таоло ба Арафот бигузоридем ва ду рӯз ба Макка будем. Ва халқи бисёр аз гуруснагӣ ва бечорагӣ аз Ҳичоз рӯй берун ниходанд бар ҳар тараф. Ва дар ин навбат шарҳи ҳақ ва васфи Макка намегӯям, то дигар навбат, ки бад-ин чо расам, ки навбати дигар, ки шаш моҳ мучовир (наздик, қариб) будам ва он чӣ дидам ба шарҳ бигӯям. Ва ман рӯй ба Миср ниходам, чунон ки ҳафтаду панҷ рӯз ба Миср расидам. Ва дар ин сол сию панҷ ҳазор одамӣ аз Ҳичоз ба Миср омаданд ва султон ҳамаро чома пӯшонид ва учрӣ (музд) дод, то соли тамом, ки ҳама гурусна ва бараҳна буданд. То боз боронҳо омад ва дар замини Ҳичоз таом фароҳ шуд ва боз ин ҳама халқро дархӯрди (лонк, муносиб) ҳар як чома пӯшонид ва силотҳо (ато, бахшиш) дод ва сӯи Ҳичоз равона кард.

Шаҳри Қоҳира

Панҷ дарвоза дорад: Бобунасер, Бобулшутух, Бобулқантара, Бобузувайла, Бобулхалиҷ. Ва шаҳр бору (девори қалъа ва ҳисор) надорад, аммо биноҳо муртафеъ (баланд бардошташуда) аст, ки аз бору қавитар ва олитар аст ва ҳар сарой ва кунике ҳисорест ва бештар иморат панҷ ашқуб ва шаш ашқуб бошад ва оби хӯрданӣ аз Нил бошад, саккоён (машқоб) бо шутур нақл кунанд ва оби чоҳҳо ҳар чӣ биравад, Нил наздиктар бошад, хуш бошад. Ва ҳар чӣ аз Нил дур бошад, шӯр бошад. Ва Миср ва Қохираро гӯянд панҷох ҳазор шутур ровиякаш аст, ки саккоён об кашанд ва саккоён, ки об бар пушт кунанд, худ чудо бошанд ва сабӯҳои биринчин ва хикҳо дар кӯчаҳои танг, ки роҳи шутур набошад. Ва андар шаҳр дар миёни сароҳо, боғчаҳо ва ашқор (чамъи шачара) бошад ва об аз чоҳ диҳанд ва дар ҳарамии султон ҳарамбӯстонхост, ки аз он некӯтар набошад ва дӯлобҳо (ҷарҳи обкашӣ аз чоҳ ва қўй, чигир) сохтаанд, ки он басотинро (бӯстон) об диҳад ва бар сари бомҳо ҳам дарахт нишонда бошанд ва тафарруҷгоҳҳо (ҷойҳои сайру гашт) сохта ва дар он таъриҳ, ки ман дар он чо будам, хонае, ки замини вай бист газ дар дувоздаҳ газ (олати қўбӣ ва ё оҳанини ченкунии масофа, матоъ ва ғайра, ки дарозииаш 91,5 см мебошад) буд.

Б О Б И V

МУБОРИЗАИ ХАЛҚИ ТОҶИК БАР ЗИДДИ ИСТИЛОГАРОНИ МУҒУЛ

§ 24. ВАЗЪИЯТИ СИЁСӢ ВА ИҚТИМОИЮ ИҚТИСОДИИ ОСИЁИ МАРКАЗӢ ДАР АРАФАИ ИСТИЛОИ МУҒУЛҲО

Муттаҳиднави кабилаҳои бодиянишини муғул тахти роҳбарии Чингизхон. Дар ибтидои асри XIII дар Мугулистони Марказӣ давлати феодалӣ таъсис ёфт. Сарвари яке аз кабилаҳои сершумор Темучин дигар кабилаҳоро ба итоати худ даровард. Вай соли 1206 дар анҷумани сардорони муғулҳо худро Чингизхон, яъне хони бузург эълон кард.

Мақсади аввалиндараҷае, ки ӯ дар назди худ гузошт, ин таъсис намудани лашкари савораи бонизому пурзӯр ва сершумор буд. Вай аз ҳисоби забту ғорати халқҳои ҳамсоя ва зулму фишори кабилаҳои муғул ба мақсади худ расид. Чингизхон дар байни сарбозонаш интизоми оҳанин ҷорӣ намуд. Ба лашкаркашон ва феодалони калон сарвати зиёде меод. Силоҳи лашкари муғул силоҳи беҳтарини замон ҳисоб меёфт. Сарбозони Чингизхон ба ҷуз силоҳи муқаррарӣ, боз бо аслиҳаи деворшикан ва муҳосиравӣ таъмин буданд.

Муғулҳо ба идораи маъмурӣ низ аҳамияти калон меоданд ва барои ин намояндагони халқҳои савияи фарҳангашон баландтар, аз ҷумла халки уйғурро истифода мебарданд. Дар ин давра нахустин бор алифбои муғулӣ таълиф шуд, ки асоси онро алифбои уйғурӣ ташкил меод.

Қорҳои ҷамъ овардани бочу хироч ва хизмати алоқаро ҳам намояндагони халқҳои дигар, яъне маданитар ба ҷо меоварданд.

Чингизхон пеш аз ба Осиеи Марказӣ ҳамла кардан «халқҳои ҷангалнишин»-и соҳили дарёи Енисейро ба ғоibeияти худ даровард. Халки уйғур бошад, бо ихтиёри худ таслим шуд. Ба ғайр аз ин Чингизхон худуди давлати Қарахитойҳо – Ҳафтрӯд ва Туркистони Шарқиро бечанг ба

давлати худ ҳамроҳ кард. Худи Чингизхон ба давлати Чини Шимолӣ ҳучум оварда, пойтахти он шаҳри Пекинро ба даст даровард. Лашкари муғул тадричан ба сарҳади давлати Муҳаммади Хоразмшоҳ наздик мешуд.

Дар ин задухӯрдҳо ва забткориҳо Чингизхон ҳамроҳи писаронаш, лашкаркашони машҳур – Хубилой ва Чебе, феодалони калон ва дигарон сарвати зиёде чамъ оварданд, вале аратҳо – оммаи мардуми камбизоати муғул зиндагии қашшокона доштанд.

Бисёр тоҷирони Осиёи Марказӣ то салтанати Чингиз ба Муғулистон рафтуомад доштанд ва Чингизхон онҳоро ба нафъи худ хеле мохирона истифода мебард. Чингизиён ба воситаи тоҷирон аз вазъи дохилӣ ва берунии давлати Муҳаммади Хоразмшоҳ хуб вокиф буданд. Шумораи лашкар, бо кадом силоҳ мусаллаҳ будани онро нағз медонистанд.

Вазъияти Осиёи Марказӣ дар арафаи ҳучуми Чингизхон. Худуди давлати Хоразмшоҳиён дар замони ҳукмронии Муҳаммади Хоразмшоҳ (1200 – 1220) хеле васеъ шуд ва сарҳадаш дар Шарқ то Ҳафтрӯд, дар Ғарб то баҳри Арал, дар ғарб то Ироқ тӯл мекашид. Дар дохили чунин давлати паҳновар доим қашмақашию шӯришҳои ҳокимон рӯй медоданд ва худи Муҳаммади Хоразмшоҳ барои паҳш кардани онҳо овора буд. Бочу хирочи тоқатфарсо аҳволи мардуми захматкашро хеле вазнин гардонд. Солҳое мешуд, ки мансабдорони ҳукуматӣ то се маротиба бочу хироч меситониданд. Дар мамлакат вазъи нотинҷ ҳукмронӣ мекард. Подшоҳ соли 1207 шӯриши мардуми Бухоро ва соли 1211 шӯриши хунармандони Самаркандро бо ваҳшоният паҳш намуд. Ҳатто ашрофи давлатӣ ва сарварони дин ҳам нисбат ба подшоҳ душманӣ доштанд, чунки султон ба муқобили халифаи Бағдод, ки дар ҷаҳони дини ислом ўро ноиби пайгамбар медонистанд, лашкар кашид. Ба ҷуз ин, дар ҳолати мастӣ ба қатли яке аз намояндагони машҳури дин Мачидуддин фармон дода буд.

Султон Муҳаммад назар ба Чингиз лашкари зиёд дошт, вале он интизом надошт. Воқеаҳои ҷой доштанд, ки ҳангоми муҳорибаҳо на танҳо ҷанговарони қаторӣ, балки сарлашқарон низ ба тарафи душман мегузаштанд. На танҳо дар байни ҳокимони вилоятҳо, балки дар байни сарлашқарон

ва хатто амалдорони дарборӣ низ ягонагӣ набуд. Султон Муҳаммад ба рафторҳои мағрурона, худситоӣ, худбинӣ бисёр одамони обрӯмандро меранҷонид, аз дарбор дур мекард ва хатто ба қатл мерасонд.

Чингизхон аз вазъи дохилӣ ва берунии давлати Муҳаммади Хоразмшоҳ пурра бохабар буд. Ҷосусону тоҷиронаш дар шаҳрҳои ноҳияҳои хоразмшоҳиён ғаштугузор мекарданд ва маълумоти лозимаро бо осонӣ ба даст меоварданд, вале Муҳаммади Хоразмшоҳ ба ин чандон аҳамият наметод.

Устод Садриддин Айнӣ дар асари машҳури таърихиаш «Қаҳрамони халқи тоҷик Темурмалик» чунин менависад: «Дар вақте ки Чингиз сар то пой мамлақати Султон Муҳаммадро аз ҷосусон пур карда, ҳамаи аҳволи ӯро – қувваи ҳарбӣ, ихтилофи байни саркардагон, беитоати онон ва мағрурияти беасоси шахсии ӯро фаҳмида гирифта буд, ӯ аз аҳволи Чингиз, аз иқтидор ва интизоми ҳарбии вай тамоман бехабар буд ва хабардор шуданро ҳам лозим намедонист, чунки ба ақидаи ӯ дар дунё подшоҳе набуд, ки ба мамлақати вай ҳучум оварда ғалаба карда тавонад.

Султон Муҳаммад на танҳо ба мамлақати Чингизхон ҷосус нафиристод ва дар пайи аҳволфаҳмӣ наафтод, хатто хабарҳои тасодуфиро ҳам, ки доир ба иқтидори ҳарбии Чингиз бошад, шундан намехост ва ба худаш расондани ин гуна хабарҳоро нисбат ба худ таҳқир мешумурд. Чунон ки, боре Чингиз Маҳмуди Ялавочи хоразмиро бо Ҳоҷа Алиакбари Бухороӣ ва Юсуфи Утрорӣ ба пеши султон Муҳаммад элчӣ карда фиристод. Чингиз дар номаи худ мувофиқи одати онрӯза ғалабаҳои худро шумурда, дӯстии худро ба султон таклиф карда буд ва ӯро дар он мактуб азизтарини фарзандони худ шуморида буд.

Султон Муҳаммад баъд аз ба манзил фиристодани элчиён, аз байни онҳо Маҳмуди Ялавочи Хоразмиро пинҳонӣ ба назди худ талабида аз вай: «Оё рост аст, ки хони шумо ба давлати Хитой ғалаба кардааст?» гуфта пурсид. Вақте ки Маҳмуд ин суханро тасдиқ кард ва чанд калима дар бораи қуввати ҳашамати Чингизхон илова намуд, султон дар ғазаб омада гуфт:

– Магар ту вусъати мамлақати ман ва қувваи аскарӣ маро намедонӣ, ки Чингизро дар пеши ман таъриф мекунӣ? Ӯро чӣ ҳад, ки маро фарзанди худ шуморидааст?

Махмуди Ялавоч тарсид ва бими он буд, ки султон ўро катл кунад ва аз хавфу бим ба хушомадгӯй даромада гуфт:

– Сипохи Чингизхон нисбат ба лашкари оламиён мисоли рӯшноии шамъ аст пеши нури хуршеди оламафрӯз ва ё монанди чехраи шаб аст пеши шамоили рӯз ...

Султон бо шунидани ин калимаҳои мунофиқонаи аблахфиребона аз Махмуди Ялавоч хурсанд шуд, аз газаб фуромал ва ҳатто ба вай инъоми махсусе ҳам кард.

Оре, султон Муҳаммад як бор яке аз мӯътамадони худро ба тариқи ҷосусӣ ба мамлакати Чингизхон фиристод ...

Ин ҷосус ҳамаи иқтидори ҳарбӣ ва интизоми аскарӣи Чингизро фаҳмида омада, ба султон хабар дод. Султон бо шунидани ин хабарҳои инкоркарданошуданӣ, ба ҷои он ки дар муқобилашон қувва ҷамъ кунад ва тайёри бинад, монанди ҳамаи мағрурон ва лофзанони тарсонҷак аз гояти хавфу ҳарос саросема шуда монд... Чингизхон барои ҳучум кардан ба Мовароуннаҳру Хуросон тайёрии бисёр калон дида буд... Хулоса, ӯ бо қувват ва тадбир барои ҳучум ба мамлакати султон Муҳаммад як сафи ягонаи бисёр мустаҳкам ба вуҷуд овард¹...»

Ба зами ҳамаи ин Муҳаммади Хоразмшоҳ роҳи ҷангҷӯёнаро пеш гирифта, ба хабарҳои аз тоҷирон ба даст дароварда ва ба қудрату тавоноии ин душмани ғаддору хунхор аҳамият наметод.

Соли 1215 султон аз овозаи пурзӯрии Чингизхон ба бим афтада, барои аниқ кардани қувваи ҳарбӣ ва интизоми сарбозони муғул ҳаياتи сафорат фиристод. Онҳо баъди баргаштан аз хусуси тавоноиву қувваи сершумори ҳарбиёни муғул, меҳмоннавозӣ, вусъат додани савдои ҳар ду мамлакат, ки Чингиз тарафдораш буд, ба султон нақл карданд. Чингизхон дар мактубаш султон Муҳаммадро ҳамчун «писараш» ном бурда буд, ки ин боиси қаҳру газаби султон гардид. Даре нагузашта дар байни ҳар ду давлат воқеае рӯй дод, ки муносибати Чингизхонро дигар кард ва ин воқеа дар таърих ба номи «Ҷоҷиани Утрор» машҳур аст.

¹С. Айни, Қудлиёт, ҷилди 5, саҳ. 158–160.

1. Оид ба таъсис ёфтани давлати муғулҳо нақл кунед.
2. Чингизхон пеш аз ҳучум ба Осиёи Марказӣ кадом давлатхоро гасб намуда буд?
3. Вазъияти давлати Хоразмшоҳиён дар арафаи ҳучуми муғулҳо чӣ гуна буд?
4. Дар аввал муносибати Чингизхон бо Муҳаммади Хоразмшоҳ чӣ гуна буд?
5. Дар бораи қувваҳои ҳарбӣ ва ба кадом силоҳ мусаллаҳ гардидани ин ду давлат ҳикоя кунед.
6. Дар бораи шахсияти Муҳаммади Хоразмшоҳ ва Чингизхон нақл кунед.
7. Тоҷирон дар ҳаёти ин ду давлат чӣ гуна нақш мебозиданд?

§ 25. ҲУЧУМИ МУҒУЛҲО ВА МУБОРИЗАИ ҚАҲРАМОНОНАИ ХАЛҚҲОИ ОСИЁИ МАРКАЗӢ БАР ЗИДДИ ИСТИЛОГАРОН

Фочнаи Утрор. Чунон ки ишора шуд, Чингизхон аз вазъи давлати Муҳаммади Хоразмшоҳ пурра вокиф буд. Муҳаммади Хоразмшоҳ бо ҳар баҳона ҷанг металабид ва барои ба мақсад расидан баҳона мечуст. Соли 1218 сарбозони Хоразм бо амри султон дар қалъаи Утрор, ки дар канори дарёи Сир ҷой гирифта буд ва ҳамсарҳади муғулҳо ҳисоб меёфт, қорвони муғулҳоро ҷосус пиндошта, дастгир намуданд. Қорвон аз 450 тоҷир, аъёну ашроф ва одамони бовариноки Чингиз иборат буд, ки онҳо дар ихтиёри худ 500 шутур тиллову нуқра, маснуоти абрешимии чинӣ ва пӯстҳои қиматбаҳо доштанд. Сарбозони Хоразм ҳамаи одамонро ба қатл расонданд ва молҳоро фурухта, пулашро ба ҳазинаи султон фиристоданд.

Чингиз аз ин воқеа огоҳ шуда, аз Муҳаммади Хоразмшоҳ дархост намуд, ки ҳокими Утрорро ба ӯ супорад ва пули сарватҳои гонаткардашро пас гардонад. Султон Муҳаммад на танҳо аз иҷрои ин талабҳо даст кашид, балки ҳайати сафирони барои ҳалли ин қор омадаро ба қатл расонд. Ин рафтори бадқирдоронаи ӯ қаҳру ғазаби Чингизро дучанд

кард ва боиси хучуми мугулҳо гардид. Чингиз ба чанги зидди султон Муҳаммад тайёрии пухта дида буд. Аскарҳои Чингизхон аз чанговарони ботартибу чангдида ва сершумор иборат буд. Аммо Муҳаммади Хоразмшоҳ дар байни лашкар ва мардум обрӯӣ надошт. Пеш аз хучуми Чингиз вай, ба ҷои он ки сарбозонашро дар як ҷо ғун карда, ба муқобили ҷунин душмани пурзӯру хунхор равона созад, баръакс лашкарро ба гурӯҳҳо тақсим намуд, ки ҷунин парокандагӣ ба нафъи мугулҳо буду халос.

Мудофиаи Утрор, Самарқанд ва Бухоро. Моҳи сентябри соли 1219 Чингизхон ба ҳудуди давлати султон Муҳаммад наздик шуда, сипоҳашро ба се қисм ҷудо кард. Ӯ ба қисми Утрор аҳамияти калон дода, ду писараш – Уктой ва Чағатойро бо лашкари сершумор ба он ҷо фиристод. Қисми дигари сарбозон бо роҳбарии Ҷуҷӣ барои даст даровардани шаҳрҳои соҳили дарёи Сир ба роҳ дароманд. Қисми сеюми сипоҳ бо сарварии худӣ Чингизхон ва писараш Тулуй роҳи Бухороро пеш гирифт.

Лашкари мугул тахминан ба 200 ҳазор кас мерасид. Мугулҳо кӯшиши зиёд ба харҷ доданд, ки шаҳри Утрорро бо як хучуми саҳт тасарруф кунанд, вале тирашон ҳок хӯрд. Соқинони шаҳр – хурду калон ба ҳимояи шаҳри азизашон бархостанд. Чанги шадиде ба вуқӯъ пайваст ва муҳофизони қалъаи шаҳри Утрор қариб 6 моҳ мубориза бурданд.

Султон Муҳаммад метавонист ба ин ҷо лашкари зиёд фиристад, вале ин корро накард. Ҳокими шаҳр Ғоирхон мудофиаи шаҳрро хеле дуруст ташкил карда буд. Дар вақти задухӯрд яке аз сарлашкарони фиристодаи Султон Муҳаммад, ки шахси бозғамовар буд, ба тарафи душман гузашт ва танҳо баъди ин хиёнат мугулҳо тавонистанд дохили шаҳр ва қалъаи он шаванд. Вақте ки силоҳи мудофиачиёни шаҳр тамом шуд, онҳо хиштҳои қасрро қанда ба сару рӯи мугулҳо ҳаво додан гирифтанд.

Агар Султон Муҳаммад ба ин задухӯрди ҷунин сари вақт писари шуҷову далери худ – Ҷалолуддин Мангубердиро, ки дар муҳорибаҳои пешин ном ва шӯҳрат пайдо карда буд, бо як қисми лашкари дар ихтиёраш буда мефиристод, пешии роҳи душманро то як муддат гирифтани мумкин буд.

Баъди мухорибаҳои шадид душман шаҳро забт намуда, тамоми мудофиачиёни зиндамондaro аз дами теғ гузаронд.

Чингизхон дар ибтидои соли 1220 чанговарони яккачини дар чанго обутобёфтaro гирифта, бо тайёрии пухта ба Бухоро ҳамла овард, вале ба муковимати пурзӯри сокинони шаҳр рӯ ба рӯ шуд. Мудофиачиёни шаҳр нисбат ба лашкари Чингизхон хеле кам буданд. Онҳо се шабонарӯз ба муқобили истилогарон муборизаи беамон бурданд. Бухоро дар муқосира монд, вале қисми зиёди муборизон тавонистанд аз муқосира ҷон ба саломат баранд. Дар қалъа 400 мубориз истодагарӣ карда, ба душман пай дар пай зарба мезаданд. Танҳо баъд аз он ки хандаки гирди қалъа аз ҷасади одамон ва мурдаи аспҳо пур шуд, ғасби қалъа муяссар гардид. Ғосибони муғул пас аз забт қардани Бухоро ҳазорон сокинони бегуноҳи шаҳро куштанд, боқимондагонро ҳамчун ғулом ва қаниз ба асорат бурданд.

Муғулҳо пас аз истилои Бухоро моҳи марти соли 1220 бо сипоҳи зиёд ба тарафи Самарқанд раҳсипор гардиданд. Дар Самарқанд қувваи зиёди чангӣ ҳамъ шуда буд ва мардуми мамлакат ба Самарқанд бо ҷашми умед менигаристанд. Мувофиқи ақидаи шохидони давр агар қувваи ҳарбии дар шаҳр ҷой гирифта оқилона ҷо ба ҷо гузошта мешуд, Самарқанд метавонист чандин сол мубориза барад. Аммо ин тавр нашуд.

Рӯзи сеюми муқосира муқофизони шаҳр аз қароргоҳи худ баромада, ба душман ҳамлавар шуданд. Онҳо як миқдор аскарони муғулро нобуд қарданд, вале ҳақсари онҳо дар майдони набард ҳалок гардиданд. Ин воқеа ба ҳама, хусусан ба чанговарон таъсири манфӣ расонд. Аъёну ашроф ва сарварони рӯҳониён ба тарсу ҳарос афтада, роҳи гуфтушунид ва таслимро бо Чингиз пеш гирифтанд. Онҳо ба мардуми шучоъ ва озодихоҳи Самарқанд хиёнат карда, дарвозаи шаҳро кушоданд. Муғулҳо чун муру малах вориди шаҳр шуда, қатли ом ва гонатгариро сар қарданд.

Муборизони озодихоҳ дар қалъа ва масҷиди ҷомеъ ҷой гирифта, муборизаи шадидро давом доданд. Аммо қувваҳо нобаробар буд, ба ёрии муғулҳо қувваи тоза меомад. Муғулҳо бо роҳе қалъаро оташ заданд. Вале мудофиачиён аз

ин нахаросида, дар ҷои худ нишастанд ва сӯхта мурданро аз таслим шудан ба душман авлотар донистанд.

Шаҳри ободу зебои Самарқанд ба харобазор табдил ёфт. Аз нисф зиёди аҳолии шаҳр талаф шуд. Қариб шаст ҳазор мардуми хунарманди он ба хизмати чингизиён дода шуданд. Дар шаҳр қариб одам намонд. Муҳаммади Хоразмшоҳ ҷорасе наандешид. Ӯ ба ҳудуди Эрон фирор карда, дар яке аз ҷазираҳои баҳри Хазар (Каспий) макон гирифт ва дар ҳамон ҷо вафот кард.

Чингизиён забткориашонро давом доданд. Баъди истилои Бухорову Самарқанд навбати шаҳри дигари тоҷикон Хучанд шуд. Хучанд ҳам мисли дигар шаҳрҳои Мовароуннаҳр дар арафаи ҳуҷуми Чингизхон дар ихтиёри худ дастаи муҳофиз дошт ва ба он ҳоким, зодаи Хучанд, қаҳрамони халқи тоҷик Темурмалик сарварӣ мекард.

Савол ва супориш

1. Аз хусуси ғоҷиҳои Утрор чӣ медонед?
2. Муборизаи қаҳрамононаи мардуми Утрорро тавсиф намоед.
3. Чингизхон лашкарашро ба кадом самтҳо равона кард?
4. Аз хусуси қорнамоиҳои мардуми диловари Бухоро ҳикоя кунед.
5. Муборизаи қаҳрамононаи мардуми Самарқандро бо фактҳо нишон диҳед.
6. Кадом табақаҳои мардуми Самарқанд хиёнат карданд.

§ 26. МУБОРИЗАИ ҚАҲРАМОНОНАИ МАРДУМИ ХУЧАНД

Дар аввал Чингизхон барои забти Хучанд қариб 5 ҳазор сарбоз фиристода буд, вале онҳо аз тарафи мудоғиачиён торумор гардиданд. Бинобар ин ӯ баъди ғасби Самарқанд барои ба даст даровардани Хучанд 20 ҳазор сарбоз ва 50 ҳазор мардуми маҳаллии асиргирифтагиро фиристод. Чингизиён дар сари роҳи Хучанд мардуми шаҳри Банокатро қатлиом карданд, шаҳрро ғорат намуда, ба харобзор табдил доданд ва баъд оташ заданд.

Ба мугулони барои тасарруфи Хучанд фириастода писари калоши Чингизхон – Чагатай, ки дар чоҳилӣ ва вахшоният ном бароварда буд, роҳбарӣ мекард. Хучандиён бо сарвари фарзанди далеру шуҷои худ – Темурмалик дар соҳили рости дарёи Сир ба душман рӯ ба рӯ шуданд ва нагузоштанд, ки вай аз дарё гузашта, қалъаи қадима ва шаҳро забт кунад.

Аммо ҳуҷуми дуҷуми мугулҳо барор гирифт. Савдогарон – ҷосусони Чингизхон ҳамроҳи гурӯҳи хиёнаткори ашрофи маҳаллӣ забон як карда, шабона дарвозаи шаҳро ба рӯи душман кушоданд. Барои ба даст даровардани қалъа ва маркази шаҳр ҷангҳои шадиди кӯчагӣ оғоз ёфтанд ва истилогарон бо қувваи ҷанҷкарата зиёд дастболо шуданд.

Мудофиачиёни шаҳр ба ҷазирае, ки дар дарёи Сир воқеъ гардида буд (зоҳиран як километр поинтар аз шаҳр), рафта истехком гирифтанд ва аз он ҷо муборизаи худро бар зидди истилогарон давом доданд.

Ин ҷазира барои мудофиа хеле муносиб буд. Вай дар ҷое воқеъ гардида буд, ки тирҳои душман аз соҳил рафта намерасиданд. Вақте ки мугулҳо ба муқобили ин сангари мудофиачиёни Хучанд ҷорae наёфтанд, ба ин фикр омаданд, ки бар рӯи оби дарёи Сир садде сохта, ба ин васила худро ба ҷазира расонанд. Онҳо барои ин мақсади худ асирони ҳарбиро водор намуданд, ки аз кӯҳ санг қашонда садд бисозанд. Аскарони Темурмалик барои бетаъсир кардани тирҳои душман рӯи киштиҳои худро бо намад пӯшонда, бо гил андова намуданд. Онҳо шабона ва субҳдам бо ҷунин киштиҳо ба соҳил наздик шуда, ба лашкари истилогарон ҳамла меоварданд ва садди онҳоро вайрон карда, пас мегаштанд. Қаҳрамони мудофиачиёни Хучанд яке аз дурахшонтарин саҳифаҳои таърихи халқи тоҷик мебошад.

Дар забти Хучанд ҷун дигар шаҳрҳо ҷосусони Чингизхон нақши бузург бозиданд. Ӯ тоҷирони маҳаллиро хеле моҳирона истифода мебард. Молҳои онҳоро бо нархи қимат меҳарид ва баъзан аз онҳо хироҷ намегирифт. Чингизхон пеш аз ҳамла овардан ба ин ё он мамлақату шаҳр ҷосусонашро мефиристонд, то ки ахбори зарурӣ ба даст дарорад. Ба замми ин ҷосусони зарҳарид қудрату тавонии

Чингизхон ва лашкарашро таъриф тавсиф менамуданд ва ба нафъи муғулҳо ҳар гуна овозаҳои бардурӯғ паҳн мекарданд.

Устод Садриддин Айнӣ дар очерки таърихии номбурдааш оид ба чунин тоҷирони ҷосус ин тавр менависад: «...савдогарон, ки аз Чингизхон ин қадар ёрдампулӣ медиданд, ҳавохоҳи ӯ шуда, ба дилхоҳ ва ихтиёри худ дер боз ба манфиати ӯ ва бар зарари ватан ва ҳамватанони худ ба ӯ ҷосусӣ мекарданд. Дар вақти ҷанг бошад, ҳар кадоми онҳо ба шаҳри худ аз тарафи Чингиз вакил ва намоянда шуда мерафтанд ва ҳамшаҳриёни худро бо ташвиқ ва тарсонӣш ва бо роҳи ҳар гуна игво аз ҷанг ва муқобилият боздошта, ба таслим шудан розӣ мекарданд.

Чингизхон аз савдогарони Мовароуннаҳр ва Туркистон на танҳо дар сафари ҳарбии ба Мовароуннаҳр кардааш фоида бурд, ҳатто дар сафари Хитой ҳам аз он гуна савдогарон истифода кард. Чунон чи, пеш аз ба мамлакати Хитой ҳуҷум карданиш Чаъфархоҷа ном савдогарро ба он мамлакат элчӣ карда фиристода буд, ки барои аскаркашии ӯ замина тайёр кунад.

Дар сафари Мовароуннаҳр ва Хуросон бошад, савдогарон мисли сияҳгӯш, ки пешопеши ҳайвоноти дарандаи бузург рафта, барои онҳо сайд пайдо мекунад, пеш-пешӣ Чингиз гашта, мардумро ба таслим шудан даъват мекарданд, то ки чингизиёни даранда бе ҳеч ҷангу ҷидол гӯштиодамхӯрӣ кунанд... Ба Хучанд Аҳмади Хучандӣ фиристода шуд, ки ин одам аз савдогарони Хучанд буда, бо Чингиз алоқаи дерин дошт...

Аз рафти воқеа маълум мешавад, ки Чингиз аз пулпарастии Аҳмад фоида бурда, ӯро ба доми худ кашид ва дар сафари Мовароуннаҳр дар қатори савдогарони пулпарастӣ дигар ӯро ҳам бар зарари ҳамватанонаш ба манфиати худ кор фармуд.

Ҷосуси игвогари чингизиён – Аҳмади Хучандӣ ба шаҳри Хучанд ба сифати як «ҳамватан» ба осонӣ даромад. Аммо аз он ҷо, ки оммаи аҳолии Хучанд бо ҷасорати табиӣ ва тарбияи Темурмалик дар мудофияи ватан тайёр буда, дар ин роҳ аз кушта шудан наметарсиданд, ӯ кори худро махфияна дар миёнаи савдогарони калон, ки ҳампешагони ӯ

буданд ва дар миёнаи шайхону муллоён, ки ба ҳада ва тӯҳфаи сарватмандон вобаста буданд, пеш бурд... Инчунин шайхон ва муллоён ҳам аз як тараф, бо ташвиқоти Аҳмад аз инъому эҳсони Чингизхон умедвор шуда ва аз тарафи дигар, валинеъматӣ худ – савдогарони калонро хаводорӣ карда, розӣ шуданд, ки шаҳро ба мугулон супоранд.

Дар натиҷа ин гурӯҳи ватанфурӯш, бе он ки ба аҳолии шаҳр хабар диҳанд, вакилони худро бо пешкашҳои лоик ба пеши сараскари мугул фиристода, дарвозахоро ба рӯи чингизӣ бо дасти худ кушоданд...

Фочияи таслими шаҳри Хучанд ва қатли ом карда шудани аҳолии он барои Темурмалик як мусибати пурзӯри ногаҳонӣ шуд. Ӯ монанди шери захмхӯрда мегуррид, аммо ба захми худ марҳам намеёфт, ӯ мисли баҳри дар талотумомада мешӯрид, аммо шӯридани вай ғайр аз дар изтироб андохтани ҳастии ҳудаш ба вай ғайр намебахшид; ӯ ҳамчун наҳанги дар регзори беоб афтада метапид, аммо ин тапиш ӯро аз толоби ҳаёт боз ҳам дуртар меафганд...

Темурмалик аз корҳои амалӣ дар роҳи интиқомкашӣ аз хоинони ватан ҳамин қадар карда тавонист, ки бо «бахонаи музокираи таслими худ» Аҳмад ва чанде аз калоншавандагони таслимчиёнро ба пеши худ ҷег зад ва худ бо ду-се нафар рафиқонаш, ки ба онҳо таълимоти маҳсус дода буд, ба қанори об баромад. Вақте ки таслимчиён ба лаби об расиданд, Темурмалик, бе он ки бо онҳо гуфтугузор кунад ва ба онҳо фурсати лабқушӣ ва яроқбардорӣ диҳад, бо табарзин ба сари Аҳмад ҳучум оварда, қаллаи ӯро монанди чӯбқадун хушк пора-пора кард ва ҷавонони ӯ ҳам ба дигарон ҳамла бурда, бо шамшери тез бадани онҳоро реза-реза намуданд.

Ҷавонон хостанд, ки ҷасадҳои пошхӯрдаи хоинонро дар об андохта, аз онҳо дар дунё асаре боқӣ нагузоранд. Аммо Темурмалик ба ин роҳ надод:

– Ҷасади мурдори ин палидон оби зулоли дарёи ватани моро начас мегардонад. Монед, ки гӯшти инҳоро шағолон, гургон ва мургони мурдорхӯр хӯрда, асари инҳоро аз рӯи замин нест кунанд! – гуфт»¹.

¹ С. Айни. Куллиёт, ҷилди 5, сах. 184–187.

Баъди истилои Хучанд ба сари мардуми зиндамондаи он рӯзҳои сиёҳгарин фаро расиданд. Чингизиёни ваҳшигашта зану мард, пиру барно, хуллас то кӯдакони беморро кир карданд ва шаҳрро чун Банокат ва дигар шаҳрҳо ба тороч ва сонӣ ба оташ доданд.

Савол ва сунориш

1. Чингизхон барои забти Хучанд чӣ қадар сарбоз фиристод? Онҳо дар сари роҳи Хучанд кадом шаҳрро ба оташ заданд?
2. Дар бораи муборизаи мардуми Хучанд хикоя кунед.
3. Точирони ҷосус ва ашрофи хиёнаткори маҳаллӣ дар забти Хучанд чӣ нақш бозиданд?
4. Баъд аз забти Хучанд мудофиагарон дар кучо истехком гирифтанд? Сарвари онҳо кӣ буд?
5. Чингизиён барои ғасби қалъаи оби Темурмалик чӣ тадбирҳо андешиданд?
6. Темурмаликиён ба тоҷир Аҳмади ҷосус ва ҳамроҳонаш чӣ ҷазо доданд?
7. Чингизиён баъд аз забти Хучанд бо шаҳр ва мардуми он чӣ гуна муносибат карданд?

§ 27. ТЕМУРМАЛИК САРВАРИ МУДОФИА

Мухаммади Хоразмшоҳ хангоми рӯ ба гурез ниҳодан ба ҳар шаҳре ки расид, ба мардуми он мегуфт: «Агар гурехта натавонед, таслим шавед». Аммо Темурмалики диловар ба чунин суханони бешарафона гӯш налод ва мудофиаи шаҳри азизашро вазифаи ҷонии худ донист. Вай хуб мефаҳмид, ки бо чунин душмани хунхори пурзӯр мубориза бурда, галаба ба даст даровардан кори осон нест, аммо рӯҳияи ватандӯстӣ ӯро водор намуд, ки то охирин қатраи хун бичангад. Аз ҳамин сабаб қарор дод, ки ба ҷуз аскарони муҳофизи дар ихтиёри худ дошта, боз мардуми шаҳри Хучанд ва гирду атрофи онро ба химоя бархезонад ва чунон ки амалиёти минбаъдаи ӯ нишон дод, аз ӯҳдаи ин кор бо сарбаландӣ баромад.

Темурмалик пеш аз ҳучуми муғулҳо шаҳри Хучандро муоина намуда, барои сохтани қалъа ва камингоҳ ҷои муносиб

чуст. Хучанд пеш аз ин ҳам қалъа дошт, вале бартарихои қалъаи нав хеле зиёд буданд. Дар миёнаи дарёи Сир ҷазирае ёфт, ки барои қалъа хеле мувофиқ буд. Дар навбати аввал мардуми Хучанд ва деҳаҳои атрофи шаҳро ба ин кор ҷалб намуд. Ҳамаи табақаҳои мардуми шаҳр дар бинои қалъа бо кӯшишу ғайрати зиёд меҳнат карданд. Сохтмони он аз ҳар ҷиҳат нафъ дошт. Қалъа шаҳро то андозае аз харобшавӣ нигоҳ медошт ва тири душман ба он ҷо намерасид.

Темурмалик нағз медонист, ки чингизиёни бадкирдор бисёр шаҳру деҳаҳои Мовароуннаҳру Хуросон ва дигар мамлакатҳоро ба воситаи манҷаник¹ ва зарфҳои пур аз нафт хароб карда буданд. Аммо қалъаи дар ҷазира сохтаи Темурмалик аз онҳо эмин буд, чунки сангҳои манҷаник ва зарфҳои нафтдор аз канори дарё ба қалъа намерасиданд.

Дар мавриде, ки мардуми Хучанд саргарми қалъасозӣ ва кофтани хандақҳо буданд, аз майдони ҷанг хабарҳои зиёди нохуш дар байни мардум паҳн мешуд. Аммо чунин хабарҳо рӯҳияи ҷангӣ ва иродаи матини мардуми Хучанд ва пешвои онҳо Темурмаликро нашикастанд. Сарвари мудофияи шаҳр ба қадре хӯрок ва силоҳ захира намуд.

Пешвои Хучандиён баробари сохтани қалъа ҳамроҳи дуредгарони хучандӣ ба сохтани 12 киштии бодбондор шурӯъ намуд, ки нақшаи онҳоро ҳуди Темурмалик кашида буд. Болои бом ва паҳлуи киштиҳоро ҷанд қабат намад кашида, онҳоро бо гил андова намуданд, то ки дохили онҳо гарм бошад ва тири душман осеб нарасонад. Дар паҳлуи киштиҳо даричаҳо сохтанд ва аз онҳо ба сӯи душман тир мепаронданд.

Темурмалик шабона киштисавор ба соҳил омада, ба назди мудофиячиёни қалъаи дар хушкӣ будаи шаҳр рафта, дифоъчиёнро ба бурдани муборизаи беамон даъват менамуд ва тарсу ваҳро аз дили онҳо дур мекард.

Вакте ки лашкаркашони муғул ин киштиҳоро дида монданд, хайрон шуданд. Онҳо киштиҳоро дар аввал филҳои кавиҷусса пиндоштанд, ба сӯи онҳо беист тир ҳолӣ

¹ Манҷаник - асбоби сангадозии замони қадим аст, ки аз ҷӯб месохтанд. Дар замони қадим ба ҷои тӯпҳои қалъакӯби замони мо кор фармуда мешуд ва чингизиён ин асбобро хеле мохирона ба кор мебарданд.

мекарданд, вале киштиҳо чандон осеб намедиданд. Ниҳоят, муғулҳо фаҳмиданд, ки он чизҳои дар рӯи об шинокунанда на фил, балки калъаҳои дарёгард – киштиҳои болопӯшида буданд.

Аз даст рафтани Хучанд барои Темурмалик фочиа буд. Рӯз аз рӯз ахвол бад шудан гирифт. Ба вай ва ҳамяроконаш дигар аз ягон ҷо озукаву силоҳ намеомад. Сафи диловарони ӯ дар мухорибаҳои шабохунӣ кам мешуд. Шумораи муғулони истилогар бошад, баръакс, меафзуд. Дар чунин вазъи душвор, Темурмалик ба қарор омад, ки дар чазира истодан нафъе надорад ва душман тадриҷан онҳоро нест хоҳад кард. Темурмалик ва ҳамсафони ӯ шабонгоҳ ба 12 кишти савор шуда, роҳи обиро пеш гирифтанд.

Пагоҳӣ муғулҳо дар ҷои исти киштиҳо касеро надиданд ва аз ду тарафи соҳили дарё асптозон аз пайи темурмаликиён шуданд. Дар байни ватандӯстон ва ачнабиён борҳо задухӯрдҳои шадид ба амал омад, бисёр муғулон кушта шуданд. Баходурони хучандӣ дар чунин вазъияти дахшатнок ҳам борҳо душманро сарқӯб намуданд. Ниҳоят, савораҳои муғулҳо аз темурмаликиён пеш гузашта, дар Банокат аз як соҳил ба соҳили дигар занҷир кашиданд ва бо ин хучандиёнро ба даст дароварданӣ шуданд. Вале зарбаҳои табарзинҳои пӯлодини мудофиачиён занҷирро пора-пора ва роҳи сӯи Урганҷро кӯтоҳ кард. Муғулҳо боз ба ҳамла гузаштанд. Дар наздикии шаҳри Чанд мухорибаи хунин ба амал омад. Қувваҳои душман назар ба хучандиҳои қахрамон чанд карат зиёд буданд. Дар ин ҷанги пуршиддат хучандиҳо қахрамониву мӯъҷизаҳо нишон дода, муғулҳои зиёдеро куштанд. Баъди ин ҳарбу зарб гурӯҳи хурде аз муборизони роҳи озодӣ бо сарвари Темурмалик ҷон ба саломат бурда, бо азобу машаккати зиёде ба Урганҷ, ки дар он замон пойтахти Эрон, Хуросон ва Мовароуннаҳр буд, бирасиданд. Дар ин ҷо боқимондаи лашкари шиткастхӯрдаю парокандаи Муҳаммади Хоразмшоҳ чамъ шуда буд.

Темурмалик аз ин қувваҳо лашкари бонизому неруманде ташкил намуда, бар зидди чингизиён бархост, то ки шаҳри Урганҷро дар дасти худ нигоҳ дорад. Ҳатто ба ӯ муяссар гардид, ки шаҳри қалонтарини поёноби дарёи Сир Ёникентро аз

чанголи мугулони нопок озод кунад. Баъд аз ин Темурмалик бо писари Мухаммади Хоразмшоҳ – Ҷалолуддини Мангубердӣ, ки пас аз гурехтани падараш ба тахт нишаста, баръакси падараш дар задухӯрдҳои шадиди зидди мугулҳо диловариву шуҷоат нишон дода буд, ҳамроҳ шуд.

Темурмалик дар бисёр муҳорибаҳои дар музофоту ноҳияҳои Хуросону Афғонистони имрӯза баамаломада мугулкушӣ карда, дастболо шуд. Асбаски дар байни сарлашкарони Ҷалолуддин тифоқӣ, ягонагӣ, якдилӣ, яктанӣ набуд ва ин касалӣ ба ӯ аз замони падараш мерос монда буд, Темурмалик лиғар қорнамоиҳои ҷангии худро давом дода натавонист ва маҷбуран ба Хоразм баргашт.

Хабари омадани Темурмалик ба маъмурони мугул расид. Маъмурон ин хабарро ба Чағатой, ки бадтарин ва хунхортарин писари Чингизхон буд, расонданд. Бо фармони ӯ мугулҳо аз пайи Темурмалик шуданд ва ӯро дастгир карда куштанд. Чунон ки С. Айнӣ дар очерки таърихӣ худ «Қаҳрамони халқи тоҷик Темурмалик» менависад, хангоми ба ҳок супоридан аз миёнбанди Темурмалик халгачае ёфтанд, ки дар он як каф хок ва як порча когази хатнок буд ва дар он чунин навишта шудааст: «Эй он ки мурдаи ман ба дастат меафтад, агар некхохи одамон ва ватандӯстон бошӣ, маро бо ин як каф хок гӯрон, ки ин ёдгории ватани азизи ман аст!»

Дар охири хат ин байт ҳам буд:

«Атри кафан зи хоки ватан кардам орзу,
Во хасрато, ки мебарам ин орзу ба хок!»

Савол ва супориш

1. Аз хусуси тайёрии Темурмалик ба ҷанги зидди мугулҳо нақл кунед.
2. Дар ин ҷанг қалъаи обӣ ва киштиҳои бодбондор чӣ нақш бозиданд?
3. Чаро Темурмалик аз қалъаи обӣ баромада рафт?
4. Темурмалик бо ҳамроҳонаш дар роҳи обӣ чӣ қаҳрамониву муъҷизаҳо нишон доданд?

5. Темурмалик дар Урганҷ чӣ кор кард ва кадом шахрхоро аз душман озод намуд?
6. Дар бораи фаъолияти минбаъдаи Темурмалик хикоя кунед.
7. Аз миёнбанди Темурмалик чӣ ёфтанд ва дар он чӣ навишта шуда буд?

§ 28. ШУҶОАТИ ҶАЛОЛУДДИНИ МАНГУБЕРДӢ

Ҷалолуддин баръакси падараш Муҳаммади Хоразмшоҳ ҷавонмарди далеру шучоъ ва боандеша буд. Дар байни мардум ҳурмату эҳтироми зиёд дошт. Чунин обрӯю эътимоли писар ба падар маъқул набуд ва ӯ бо ҳар роҳ мекӯшид, ки Ҷалолуддин аз дарбор дуртар бошад. Аз ҳамин сабаб ӯро ҳокими Ғазна таъйин кард. Хангоми ҳучуми мугулҳо султон Муҳаммад на танҳо худаш гурехт, балки дигар саркардагон ва ҳатто писараш Ҷалолуддинро ҳам барои фирор намудан ба гап даровардани шуд, аммо Ҷалолуддин ба ин таклиф зид баромада, ба падараш чунин ҷавоб дод: «Модом, ки душман Мовароуннаҳрро ғасб намуд, мо бояд барои Хуросон бичангем ва онро аз чингизиёни гаддор нигоҳ дорем. Агар ба ин кор муваффақият наёбем ҳам, боре вазифаи худро ба қадри имкон адо кардагӣ ҳисоб ёфта, аз таъна ва дашноми мардум роҳой меёбем. Агар султон дар ин ҷо монданро нахоҳад, лашкарро ба ман супорад. Ман то ҷон дорам, ба адои ин вазифа худдорӣ мекунам»¹.

Баъд аз фирор ва вафот кардани Муҳаммади Хоразмшоҳ писараш Ҷалолуддини Мангубердӣ (1220 – 1231) ба тахт нишаст. Вай тавонист бар душман зарбаҳои пай дар пай занад ва Хоразмро муддате дар даст нигоҳ дорад, вале аз сабаби нобаробарии қувваҳо чингизиёни хунхор дастболо шуданд.

Ҷалолуддин ақибнишинӣ карда, дар шаҳри Нисо (наздикии Ашқободи имрӯза) ба душман ҳамла овард ва онро шикаст дод. Сипас баҳори соли 1221 ба Хуросон рафта, ба мардумони Мовароуннаҳр, Эрон, Закавказия номаҳо ва сафирони худро фиристод, то ки мардуми ин мамлакатҳо ба муборизаи душмани қаттол бархезанд.

¹ Аз «Зафарнома»-и Шарафуддини Яздӣ.

Чалолуддин солҳои 1220 – 1221 ҳамроҳи Темурмалик ва дигар лашкаркашон дар Бағлон, Қандаҳор, Балх, Кобул муборизаҳои шадид бурда, ба чингизиён зарбаҳои ҳалокатовар зад. Вай дар Парвон бар лашкари хосаи Чингизхон галабаи дурахшон ба даст овард ва соҳиби ғанимати зиёде шуд. Ҷанги шадидтарин ноябри соли 1221 дар лаби дарёи Ҳинд ба амал омад. Лашкари муғул бо сарвари худ Чингизхон мечангид. Сарбозони Чалолуддин ҳамлаҳои девонавори душманро зада гардонданд, вале душман қувваҳои нав ба навро ба майдони муҳориба меовард.

Дар авҷи задухӯрд барои ғанимат шуда дар байни саркардаҳои сарбозони Чалолуддин ихтилоф ба миён омад ва аз майдони муҳориба баромада рафтани яке аз лашкаркашон барои Чалолуддин зарбаи сахт шуд. Баъд аз ин Чингизхон ба талафоти калон нигоҳ накарда, бо сарбозони бешумор паёпай ба ҳучум гузашт ва ҷанги хуниро ба нафъи худ анҷом дод.

Султон Чалолуддини Мангубердӣ дар ҳамаи задухӯрдҳои зидди чингизиён назар ба онҳо бо қувваи камтар мечангид. Баъди шикаст ҳам рӯҳафтада нашуда, тавонист ҷанговарони зиёде чамъ кунад ва муборизаи зидди муғулҳоро дар Шимоли Озарбойҷон, Ганҷа ва Гурҷистон давом диҳад.

Дар яке аз муҳорибаҳо сарбозони Чалолуддин аз бисёрии муғулҳо ваҳмида, майли аз корзор баромадан карданд. Ӯ инро пай бурда, худаш ба сафи пеш гузашт ва аскаронашро ба тобоварию пойдорӣ даъват намуд, ки дар натиҷа задухӯрд ба нафъи Чалолуддин анҷом ёфт. Хуллас, ӯ борҳо намунаи ибрат нишон дод ва дар байни аскаронаш соҳиби обрӯӣ буд. Доир ба ҳаёт ва фаъолияти ҷангии ӯ муаррихон ва адибон асарҳо офаридаанд.

Савол ва супориш

1. Чалолуддини Мангубердӣ чӣ гуна шахс буд?
2. Вай ҳамроҳи Темурмалик дар кадом шахрҳо ҷангидааст?
3. Дар бораи муборизаҳои минбаъдаи Чалолуддини Мангубердӣ ҳикоя кунед.

§ 29. ОҚИБАТҲОИ ЗАБТИ ОСИЁИ МАРКАЗӢ АЗ ТАРАФИ МУҒУЛҲО

Футухоти минбаъдаи Чингизхон дар Осиеи Марказӣ. Муғулҳо соли 1221 қариб тамоми Осиеи Марказиро тасарруф карданд. Давраи пурфочиятарини мардуми Осиеи Марказӣ, аз ҷумла тоҷикон сар шуд. Истилогарони муғул аҳолии зиндамондаи Бухоро, Самарқанд ва Хучандро ба азобу уқубатҳои даҳшатангезе гирифтанд. Онҳо шаҳри Тирмизро ба харобазор табдил дода, сокинони онро ба қатл расонданд. Пас аз ин хунрезӣҳо Чингизхон аз дарёи Аму гузашта ба хоки Афғонистони Шимолии ҳозира дохил гардид ва дар соли 1221 Балхро забт намуда, онро низ тамоман хароб кард. Дар ҳамин вақт писарони ӯ Чағатой, Ӯқтой ва Ӯҷӣ бо сад ҳазор лашкари муғул пойтахти давлати хоразмшоҳиён шаҳри Урганҷро муҳосира намуданд. Мудофиачиёни Урганҷ муддати шаш моҳ бо муғулҳо мардонавор ҷангиданд. Ғосибони муғул ҳар як маҳалла ва кӯчаро бо талафоти бузурге ба даст дароварданд. Онҳо пас аз забт кардани шаҳр гайр аз пешаварон, кӯдакон ва занон, яъне онҳое, ки ба гулом ва каниз табдил шуданд, дигар ҳамаро сар буриданд. Садди дарёи Амуро вайрон карда, шаҳри Урганҷро ба об гарқ намуданд.

Дар аввалҳои соли оянда писари Чингизхон Тулуй Хуросонро забт намуда, яке аз қадимтарин марказҳои маданияти Осиеи Марказӣ шаҳри Марвро хароб кард. Аз аҳолии Марв фақат чандсад нафар пешаварони гуломгардида зинда монда, дигар хама кушта шуданд.

Ҷалолуддин соли 1231 аз дасти навқари худ кушта шуд. Аз ноҳияҳои тоҷикнишин танҳо Бадахшон ва баъзе вилоятҳои кӯҳистони Тоҷикистони Шарқӣ, инчунин чанде аз маҳаллаҳои Ғур, ки бо қалъаҳои мустаҳкам муҳофизат шуда буданд, ба дасти муғулҳо надароманд.

Чингизиён ба тамоми соҳаҳои хоҷагии халқ зарари мислаш диданашударо оварданд. Онҳо садҳо ҳазор мардумро аз дами тег гузарониданд. Шаҳрҳоро деҳаҳо ба ғорату оташ доданд. Чунон ки сарчашмаҳои таърихӣ гувоҳӣ медиҳанд, муғулҳо «... ба қасе раҳм накарданд, баръакс,

онҳо занону мардон, кӯдаконро аз дами тег мегузаронданд, шиками занони хомиларо чок карда, кӯдакони дар батни модар бударо гирифта мекуштанд».

Мардуми Осиёи Марказӣ, аз ҷумла тоҷикон дар сари роҳи чунин душмани пурзӯр, ба монанди муғулҳо ба қуввае табдил ёфта буданд, ки ҳаракати онҳоро ба тарафи давлатҳои Русия ва Европаи Шарқӣ муддати мадид нигоҳ доштанд. Дахҳо ҳазор сарбозони яккачин ва лашкарҳои машҳури Чингизхон дар сарзамини Осиёи Марказӣ торумор гардиданд.

Қувваи асосие, ки ба муқобили душман мубориза мебуд, мардуми заҳматкаш буд ва онҳо бар душмани пурзӯр борҳо ғалаба карданд. Ба ҳамин нигоҳ накарда, сарзамини Осиёи Марказӣ чун дигар мамлакатҳои аз тарафи муғулҳо истило шуда ба харобазор табдил ёфта буд. Чунин ғочна баъд аз ғасби ин сарзамин низ даҳсолаҳо давом кард. Хусусан шаҳрҳои дар гузашта ободу сараҳолӣ, ба монанди Бухорову Самарқанд, Хучанду Марв, Урганҷ ва дигарҳо пурра ба харобазор табдил ёфта буданд ва аз баъзеашон ҳатто нишонае ҳам боқӣ намонда буд. Масалан, аҳолии Самарқанд аз чор қисм як қисмаш монда буд, ки ин рақам аз ҳад зиёд нишон дода шудааст. Бухоро ҳам ба чунин аҳвол гирифтаре шуда буд. Хучанд ҳам аз онҳо монданӣ надошт. Осори харобазори шаҳрҳо на ин ки даҳсолаҳо, балки садсолаҳо давом кард. Дар баъзеи ин шаҳрҳо осори харобӣ то солҳои 50-уми асри XIV боқӣ монд.

Бедодгариву бераҳмӣ ва андозҳои вазнин мардуми аз куштор начотёфтаре аз ҳар ҷиҳат дилхунук гардонда буд. Дастӣ онҳо ба қор намерафт. Дар натиҷа чунин аҳвол хоҷагии мамлакатро боз ҳам бештар заиф мегардонд. Дар даҳсолаҳои аввал мардуми ҷабрдида ба қори хоҷагӣ майл надошт.

Илорақуши Осиёи Марказӣ. Чингизхон ханӯз дар давраи зинда буданаш мамлакатҳои тасарруфкардашро дар байни чор писар тақсим карда буд. Мовароуннаҳр дар ихтиёри Чағатой қарор гирифт. Вай бо бераҳмиву хунхориҳои худ ном бароварда, тамоми сиёсати ваҳшонияти падараш ба ӯ мерос монда буд. Масалан, Чингизхон қонуне бароварда буд, ки мувофиқи он мардум наметавонистанд рӯзона ба об дароянд, ё ғусфандро сар бурида ҳалол карда хӯранд.

Гарчанде Мовароуннахр мувофики тақсимот ба Чагатай расида бошад ҳам, писари калонни Чингизхон Ҷўктой, ки хони бузург ном гирифта буд, метавонист мулкҳои ҳар се бародарро мувофики салоҳиди худ идора намояд.

Мугулҳо дар идора кардани давлат таҷриба надоштанд ва музофотҳои калони кишоварзиро роҳбарӣ карда наметавонишанд. Бинобар ин онҳо маҷбуран тоҷикони ба ҳудудҳои содиқу наздикро ба қорҳои давлатӣ ҷалб менамуданд. Яке аз шахсони вафодори онҳо тоҷир ва судхӯри машҳур Маҳмуди Ялавоч буд. Ӯ дар шаҳри Хучанд мезист ва аз ҳамин ҷо тамоми Мовароуннахрро идора менамуд. Ҳатто лашкари мугулҳо, ки барои нигоҳ доштани тартибот дар ҳамаи шаҳрҳо ва баъзе деҳаҳои калон ҷой гирифта буд, ба Маҳмуди Ялавоч итоат мекард. Сарони сипоҳиёни мугул – басқоқҳо ба ҷуз хизмати ҳарбӣ боз назорат мебуданд, ки андозаи аз мардум ситонида сари вақт вориди хазина гардад. Ҳамаи ин амалиётҳо бо супориши Маҳмуди Ялавоч ба иҷро мерасиданд.

Дар идоракунии мамлакат ба ҷуз ин дигар тағйирот нашуда буд. Шаҳрҳои музофотҳоро соҳибони нешинашон идора мекарданд. Забткориҳои мугулҳо дар ҳаёти ҷамъиятии мардуми Мовароуннахр ҷандон дигаргунӣ ба амал наовард, вале таъсираш ба соҳаҳои гуногун ҳархела буд. Мугулон дар шахсияти тоҷирон, сарварони дин, заминдорони калони маҳаллӣ пушту паноҳи ҳудро ёфтанд. Онҳо ба ин табақаҳои мардуми маҳаллӣ ярлиғҳои махсус («пайсид») меоданд, ки мувофиқи онҳо мардуми заҳматкаш мебоист ҳамаи талаботи ашрофро иҷро намоянд. Ба зимми ин, аҳолии заҳматкаш таъмини сипоҳиёни дар шаҳрҳои деҳаҳои калон бударо ба зимма доштанд. Онҳоро мебоист бо хӯрок, сару либос, нақлиёт ва манзил таъмин мекарданд.

Пешаварон ба ҷуз ин, маҷбуран барои лашкари мугул силоҳ, пойафзол, газвор ва дигар чизҳои зарурӣ тайёр мекарданд.

Дар натиҷаи ҷангҳои задухӯрдҳо ва қатли ом аҳолии ҷи шаҳрҳо ва ҷи деҳаҳо кам шуда буд. Бисёриҳо ба кӯҳистон ва ҷойҳои нисбатан оромтар мекӯчиданд. Сафи гуруснагон

беш аз пеш меафзуд. Дар солҳои аввали забткорӣ муғулҳо мардуми Мовароуннахрро чун дигар мамлакатҳои забткардашон мунтазам қатл менамуданд. Ба ҳар ҳол муборизаи қаҳрамононаи мардуми Осиёи Марказӣ қувваи душманро хеле суст карда буд ва нагузошт, ки муғулҳо нақшаҳои ғоратгаронашонро пурра дар Русия ва дигар мамлакатҳои Европави Шарқӣ давом диҳанд.

Хуллас, истилои муғул ба тамоми соҳаҳои ҳаёт зарбаи халокатовар зад. Ахволи мардуми заҳматкаши шаҳрҳои деҳаҳо дар даҳсолаи аввали истило ниҳоят тоқатфарсо буд. Кишоварзон ва пешаварон ба меҳнати худ ҳавасманд набуданд.

Савол ва супориш

1. Дар бораи оқибати забткориҳои муғулҳо дар Осиёи Марказӣ нақл кунед.
2. Кадом шаҳрҳо аз истилогарони муғул бештар зарар دیدанд?
3. Дар замони ҳукмронии муғулҳо давлат чӣ тавр идора карда мешуд?
4. Дар бораи Маҳмуди Ялавоҷ нақл кунед.
5. Аҳолии заҳматкаш ва пешаварон чӣ гуна маҷбуриятҳоро ба ҷо меоварданд?

§ 30. ШҶРИШИ МАҲМУДИ ТОРОБӢ

Аз солҳои 30-юми асри XIII дар байни аҳолии воҳаҳои зироатӣ ва пешаварони шаҳр чунбишҳои зидди золимони аҷнабӣ ва маҳаллӣ шурӯъ гардид. Ин чунбиш махсусан дар Бухоро пурқувват буд ва соли 1238 дар ин ҷо шӯрише ба амал омад, ки ба номи шӯриши Маҳмуди Торобӣ машҳур аст. Роҳбари шӯриш Маҳмуд ном яке аз пешаварони элакбофи деҳаи Тороб буд. Вай дар кӯчаҳои Тороб ва деҳаҳои атрофи он нутқҳои ғазабнок эрод карда, омро ба муборизаи зидди зулми истилогарон ва тарафдорони онҳо даъват намуд. Ҳукмронони Бухоро аз пайи дастгир кардани ӯ афтоданд. Онҳо хоستانд Маҳмуди Торобиро бо фиреб ба Бухоро оварда, ба қатл расонанд, вале ба мақсадҳои нарасиданд.

Махмуди Торобӣ бо зарби сухан тавонист шумораи хамфикронашро хеле зиёд кунад. Ӯ аз пешвои рӯхониён-садр ва дигар амалдорон талаб намуд, ки ӯро халифа эълон кунанд. Табақаҳои доро маҷбуран талабашро ба ҷо оварданд. Махмуд қасри сарвари исёнгарон Малик Санҷарро, ки соли 1206 сохта шуда буд, қароргоҳи худ эълон намуд. Садрҳо ва дигар намояндагони табақаҳои доро бо амри ӯ аз тахт ронда шуданд.

Махмуди Торобӣ ба муқобили душманони ҳунармандон ва мардикорон муборизаи саҳт бурда, давлатмандон, рӯхониёни бузург ва амалдорони ба дасти шӯришгарон афтодаро ба қатл расонд. Садрҳо, намояндагони ҳокимони маҳаллӣ ва муғулҳо дар Кармина тайёри дида, ба Бухоро ҳаракат карданд. Дар наздикии Бухоро байни шӯришгарон ва қувваҳои ғосиб муҳорибаи саҳт ба вуқӯъ пайваст. Муғулҳо ва қувваҳои феодалони маҳаллӣ шикаст хӯрда ақиб нишастанд. Шӯришгарон онҳоро то Кармина таъқиб намуда, бисёриҳоро ба қатл расонданд. Бино ба маълумоти муаррих Ҷувайнӣ дар ин ҷанг 10 ҳазор кас кушта шуд. Вале минбаъд шӯриши Махмуди Торобӣ мисли дигар шӯришҳои дар Осиёи Марказӣ ба вуқӯъ пайваста муваффақият пайдо накард. Дар наздикии Кармина сарвари шӯриш аз тирӣ душман ҳалок гардид ва дар ҳамин муҳориба пешвои дигари шӯриш, дӯсти вафодори Махмуди Торобӣ Шамсуддин Махбубӣ низ кушта шуд.

Дар деҳаҳо бошад, андозчинони ҳукуматиро ба қатл мерасонданд. Душман дар Кармина қувва ҷамъ карда, ба муҳорибаи шадид тайёри меид.

Муғулҳо ва сармоядорон аз набудани роҳбари ягонаи шӯриш ва камчинии силоҳи шӯришчиён истифода бурда, бо лашқари 20-ҳазорнафара ба шӯришчиён ҳамла оварда, онро ба хун оғӯшта намуданд. Аз пайравони Махмуди Торобӣ қариб 20-ҳазор кас кушта шуд. Сокинони Бухоро ва деҳаҳои гирду атрофи он бо амри Чағатой гирифтори қатлу ғорат шуданд.

Шӯриши Махмуди Торобӣ дар ҳақиқат шӯриши мардуми захматкаш ба муқобили муғулҳо, ашрофони диндор, тоҷирони давлатманд, дигар табақаҳои сармоядор

ва худсарихои онҳо буд. Он қатъи назар аз шикаст хӯрданаш дар таърихи халқи тоҷик ва дигар халқҳои Осиёи Марказӣ мақоми хос дорад.

Савол ва супориш

1. Шӯриши Махмуди Тороби кай ва чӣ хел сар зад? Рӯхбари он кӣ буд?
2. Дар бораи муваффақиятҳои шӯриш нақл кунед.
3. Шӯриш ба муқобили кӣ равона шуда буд?
4. Шӯришро кадом қувваҳо паҳн карданд?

§ 31. ИМПЕРИЯИ МУҒУЛ БАЪДИ ЧИНГИЗХОН

Баъди вафоти Чингизхон (соли 1227) дере нагузашта империяи таъсисдодаи ӯ суст шудан гирифт. Дар охири солҳои 50-уми асри XIII дар харобаҳои империяи собиқ се давлати мустақил ба вуҷуд омад: дар Мовароуннаҳр давлати Чағатой, дар Эрон давлати Ҳалоқухониҳо, дар Ҳафтрӯд ва Қошғар давлати Муғулистон. Дар байни онҳо ҷангҳои хунин ба амал меомаданд. Аз солҳои 50-уми асри XIII сар карда, муғулони кӯчманчӣ тадриҷан ба ҳаёти муқимӣ ва қорҳои кишоварзӣ рӯ меовардагӣ шуданд. Аз вафоти Чингизхон дере нагузашта, дар сиёсат нисбат ба мардуми маҳаллӣ ду тамоюл ҳар чӣ равшантар намоён мешавад. Тарафдорони тамоюли якум инҳо буданд: қисми зиёди саркардаҳои ҳарбии бодиянишин (ҳам муғулҳо ва ҳам туркҳо), аксари шохзодагон ва чанде аз қоонҳо–маликҳои сулолаи муғул. Онҳо зидди ҳаёти осоишта буда, мехостанд тамоми заминро ба ҷароғоҳ ва шаҳрҳоро ба харобазор табдил диҳанд. Онҳо бо ин роҳи пешгирифтаи худ аз андозҳои ҳарсола, ки аз кишоварзон, ҳунармандон ва тоҷирон меситониданд, маҳрум мешуданд. Як қисми тоҷирони маҳаллӣ низ ин тамоюлро дастгирӣ менамуданд.

Ба тамоюли дуюм инҳо дохил мешуданд: баъзе қоонҳо, қисми қами ашрофи бодиянишини муғул ва аз мардуми маҳаллӣ амалдорон, сарварони дин ва аксари тоҷирон. Тарафдорони ин тамоюл барои таъсиси ҳокимияти пуриқтидори марказиятнок, хотима додани ҷангҳою

горатгариҳо, ривоч додани кишоварзию ҳунармандӣ, савдо, катъ намудани андозҳои худсарона ва ғайра кӯшиши ба ҳарч меоданд. Нафъи тамоюли дуҷум аз ҳар чихат намоён буд.

Тарафдорони тамоюли дуҷум Манғуқоон, ки соли 1251 ба тахт нишаст ва ҳокими тоҷик Масъудбек – писари Маҳмуди Ялавоч барои гузаронидани ислоҳоти пулӣ ва ба амал овардани дигар навиғариҳо мекӯшиданд. Манғуқоон шахсияте буд, ки дар ба низом овардани мамлакат, маҳдудияти ҳокимони маҳаллӣ, ба ҷои андозҳои сершумор ҷорӣ намудани андози сарикасӣ (сарона) хизмати босазое кардааст. Вай дар бисёр шахрҳои Мовароуннаҳр ва берун аз он динорҳои тиллоро ҷорӣ намуда, ярлику пайза ва андозҳои баъди вафоти Чингизхон паҳшударо аз байн бардошт.

Дар замони ҳукмронии Манғуқоон фармонҳои ҳукумати ӯ ба забони ҳамон халқҳое, ки фармон ба онҳо дахл дошт, содир мешуданд. Ин амалиёт барои ҳамон давра, хусусан барои муғулҳо, ки хоҳишу эътирози мардуми маҳаллиро ба инобат намегирифтанд, ҷолиби диққат аст.

Тарафдорони Манғуқоон ва Масъудбек барои ҳамон давра кори назаррас карда буданд. Дар қабул намудан ва амалӣ гардидани нақшаҳои Манғуқоон хизмати Масъудбек калон аст. Масъудбек дар замони Манғуқоон ҳокими кишвари паҳноваре аз Уйғуристон то Хоразм буд. Масъудбек аз соли 1238 то 1285 ҳукмронӣ кардааст.

Савол ва супориш

1. Солҳои 50-уми асри XIII дар собиқ империяи муғул кадом давлатҳо пайдо шуданд?
2. Дар сиёсат нисбат ба мардуми маҳаллӣ чанд тамоюл ҷой дошт?
3. Тарафдорони намоёни тамоюли дуҷум кӣҳо буданд?
4. Масъудбек кӣ буд ва дар кадом кишварҳо ҳукмронӣ мекард?
5. Дар бораи ислоҳоти Манғуқоон ва Масъудбек нақл кунед.

§ 32. ВАЗЪИ МОВАРОУННАХР ДАР ОХИРИ АСРИ XIII ВА НИМАИ АВВАЛИ АСРИ XIV

Дар ҳаёти мугулони бодиянишин дар охири асри XIII дигаргунии ҷиддӣ ба амал омад. Гарчанде ин раванд аз солҳои 60 сар шуда бошад ҳам, дар замони ҳукмронии Тувахон (1282 – 1306) хеле ҷоннок шуд. Дар замони ӯ шаҳри Андиҷон хеле раванқ ёфт ва дар соҳаи тиҷорат нақши бузург мебозид.

Мовароуннаҳр дар замони салтанати писари Тувахон – Кабакхон (1318 – 1326) ба навигарихои назаррас ноил гашт. Аз замони салтанати Кабакхон сар карда, мугулҳо ба корҳои идораи давлатӣ даҳлат мекардагӣ шуданд. Ӯ дар байни хонҳои мугул нахустин шахсе буд, ки барои вусъати савдо, ислоҳоти пул, тақсимои маъмурии мамлакат ва ғайра корҳои бузургро ба ҷо овард. Гарчанде ҳудуд бутпараст бошад ҳам, бо ашрофони диндори ислом бо майли том баҳсу мунозира мекард. Кабакхон қароргоҳи худро ба музофоти Қашқадарё кӯчонда, дар наздикии шаҳри қадимаи Насаф қасри шохона, яъне шаҳри Қарши (ба забони мугулӣ – қаср)-ро бино намуд. Ӯ соли 1321 ду ислоҳоти муҳим гузаронд: пулӣ ва маъмурий. Дар ин амалиётан системаи пулии дар дигар давлатҳои мугул – давлати Ҳалоқухониҳои Эрон ва Олтин Ӯрда ҷойдоштаро истифода бурд.

Ба номи ӯ зарробхонаҳои Самарқанду Бухоро тангаҳои нуқрагии калон ва майда сикка мезаданд. Ин ислоҳот мисли ислоҳоти Масъудбек дигаргунии бузурге ба амал наовард, вале ба ҳар ҳол барои ба эътидол овардани тиҷорати дохилию берунӣ ва таракқиёти баъзе шаҳрҳои Мовароуннаҳр нафъ расонд. Тангаҳои 8-граммӣ динор ва тангаҳои қариб 1,4-граммӣ дирам ном доштанд. Шаш дирам як динор ҳисоб меёфт.

Ислоҳоти дигари гузаронидаи Кабакхон ислоҳоти маъмурий буд. Тамоми Мовароуннаҳр ба туманҳо тақсим шуд, ки чунин тақсимои то асри XIX амал кард. Туманҳо дар иттиҳоди амирон буданд, ки онҳо асосан аз байни туркҳою мугулҳо таъйин мешуданд. Дар натиҷа мухторияти бисёр ҳокимони маҳаллӣ барҳам хӯрд, ки ин барои мустақилияти давлат аҳамияти калон дошт.

Чангҳои феодаливу қабилавӣ барои амалӣ гардонидани ин ислоҳот садди роҳ мешуданд. Ба ҳар ҳол ба туманҳо ҷудо шудани Мовароуннаҳр дар ҳаёти иқтисодии мамлакат нақши мусбат бозид.

Дар асри XIV муборизаи ду тамоюли дар боло зикршуда нисбат ба аҳолии муқимӣ хеле шиддат ёфт. Кабакхон маҷбур шуд, ки бар зидди шохзодан балвогари Чағатой Ясовур чанги шадид барад. Ясовур бо кӯмаку ёрӣ ва силоҳу лашкари амирони хуросонӣ бар Кабакхон ғалаба кард. Ин мухорибаҳо барои мардуми Мовароуннаҳр бисёр гарон афтоданд. Дар натиҷа амирони хуросонӣ зиёда аз 50 ҳазор асир ва сарвати зиёд ба даст дароварданд.

Вориси Кабакхон – Тармаширин (1326 – 1334) ба тартиботи бокигузоштаи бародараш пайравӣ намуда, мусулмони мӯътамад шуд ва дини исломро дини расмӣ тамоми давлати Чағатойён эълон намуд. Ин рафтори ӯ қаҳру қазаби феодалони бодияниширо ба миён овард ва ниҳоят Тармаширин ба қатл расонда шуд.

Дар солҳои 40-уми асри XIV хони нав Қазонхон ба амалиёти Кабакхону Тармаширин пайравӣ карда, мехост ҳокимияти пешинаро барқарор намояд. Ӯ барои ба худсарихои феодалони бодиянишин хотима додан дар наздикии шаҳри Қаршӣ кушкқалъаи Занҷирсароиро сохт. Қазонхон соли 1346 дар чанг халок гардид. Ба ҷои вай Қазаганхон омад. Вай анъанаҳои бодиянишиноро дӯст медошт ва бештари вақти худро дар шиқору задухӯрдҳои қабилавӣ мегузаронд.

Хуллас, дар охири солҳои 50-уми асри XIV давлати Чағатой тақрибан ба сӣ мулкҳои алоҳида ҷудо шуд. Чанде аз ин мулкҳо дар иттиҳоди феодалони бодиянишин буданд. Масалан, Хучанд ба ҳокимияти Боязиди Ҷалоир иттиҳод мекард. Мулкҳои дигарро феодалони маҳаллии ашроф ва диндор идора менамуданд. Дар Бухоро садрҳо, дар Хатлон авлоди хонадони Кайхусрав, дар Бадахшон шохҳои хонадони маҳаллӣ, дар Тирмиз сайдҳо ҳукмронӣ мекарданд.

Дар солҳои 60-уми асри XIV дар Мовароуннаҳр муборизаи феодалон авҷ гирифт ва мамлакат аз ҷиҳати сиёсӣ пурра пароканда шуд. Дар чунин вазъият яке аз

саркардаҳои қабилҳои барлос – Темур ба арсаи мубориза баромад, ки дар таърих бисёр бедодгариҳо кардааст.

Савол ва супориш

1. Дар охири асри XIII ва нимаи аввали асри XIV вазъи Мовароуннаҳр чӣ гуна буд?
2. Дар бораи ислоҳотҳои Кабакхон нақл кунед. Онҳо барои пешравии мамлакат чӣ аҳамият доштанд?
3. Кадом ворисони Кабакхон ислоҳоти ӯро давом доданд?
4. Дар солҳои 50-уми асри XIV давлати Чағатой ба чанд мулки алоҳида ҷудо шуд ва ба онҳо кӣ ҳукмронӣ мекард?

§ 33. Вазъияти хоҷагии осоиёни марказӣ дар давраи ҳукмронии муғулҳо

Вазъияти синфҳои ҳукмронӣ. Аз боби боло маълум аст, ки муғулон дар давлатдорӣ ба ашроф, сарони дин, заминдорон ва тоҷирони калони маҳаллӣ таъяс мекарданд. Ҳанӯз дар солҳои аввали истилои хонҳои муғул – Чингизхон, Ӯқтойхон ва Гуюкхон ба ин табақаҳои мардуми маҳаллӣ имтиёзҳои зиёде дода буданд. Истилои муғул ба сари мардуми заҳматкаши Мовароуннаҳр ва дигар мамлакатҳои ғасбнамудашон бедодгариҳои зиёд овард. Бисёр шахру деҳаҳо нобуд ва ба хок яксон шуданд.

Соҳаҳои кишоварзӣ ва ҳунармандӣ ба зарари калони мислаш диданашуда гирифтور гаштанд. Даре нагузашта ҳуди сарони муғулҳо фаҳмиданд, ки ҳаёти шахру деҳотро ба эътидол овардан зарур аст, чунки маҳз ҳаёти осоишта ва хироҷу андозҳои мунтазам ҳазинаи давлатро пур мекунанд.

Синфҳои ҳукмронӣ маҳаллӣ аз муғулҳо чандон зарари калон надида буданд ва ҳатто ҳамон вазъияти пешинашонро дар даст нигоҳ медоштанд. Масалан, садрҳои Бухоро ва сайдҳои Тирмиз ҳамон мавқеъу бойгириҳои пешинашонро соҳиб буданд. Дар давраи ҳукмронии муғулҳо, хусусан табақаи тоҷирони калон дар савдои байналхалқӣ нақши бузург бозид, дар назди хонҳо соҳиби шӯҳрату обрӯӣ гаштанд.

Точирони Осиёи Марказӣ дар байни мамлакатҳои Шарқи Дур ва Европаи Шарқӣ вазифаи миёнаравиро адо менамуданд ва фоидаи калон ба даст мебароварданд. Роҳи савдои ин мамлакатҳо аз Осиёи Марказӣ мегузашт ва ба тӯфайли авҷ гирифтани савдои байни ин мамлакатҳо Хоразм аз ҷиҳати иқтисодӣ қомат рост кардан гирифт. Точирони калон тарзи андози дар замони мугулҳо ҷоришударо ба нафъи худ моҳирона истифода бурда, даромади калон мегирiftанд. Дар ҳамин давра тоҷирон ба қувваи бузурги истисмори мардуми заҳматкаш табдил ёфтанд.

Сарварони дин соҳиби имтиёзҳои зиёд шуданд. Хонҳои мугул барои мардуми заҳматкашро дар иттиҳоди худ нигоҳ доштан ба сарони дин таъя менамуданд. Онҳо ба мавқеи иқтисодии пешини худ соҳиб буданд. Заминҳои шахсӣ ва заминҳои вақфро дар дасти худ нигоҳ медоштанд. Ба ашрофи дини ислом баъзе хонҳо ва хонзодаҳои мазҳаби исломро қабулнамуда ёрии калон мерасонданд. Исроти ин дар Бухоро бинонамудани мадрасае аз ҷониби ҳамсари хон Тулуй мебошад.

Кишоварзӣ. Дар аҳди мугулҳо шумораи зиёди деҳқонон чун пештара заминро иҷора мегирiftанд ё ҳамчун деҳқони кироӣ дар заминҳои сарватмандон меҳнат мекарданд.

Чунон ки сарчашмаҳои таърихӣ шаҳодат медиҳанд, дар замони ҳукмронии мугулҳо дар Осиёи Марказӣ дар соҳаи кишоварзӣ тағйироти назаррас дида намешавад. Шаклҳои заминдории пешина мӯндаи гирифтанд, вале шумораи андозҳо хеле афзуд.

Дар давраи мугулҳо дар Мовароуннаҳр чор намуди заминдорӣ амал мекард: 1. Замини давлатӣ, 2. Милки феодалӣ ва инчу, 3. Замини вақф, 4. Милки деҳқон. Аз ин намудҳои замин сетоаш то давраи мугулҳо вучуд дошт. Намуди чорумаш инчу танҳо дар замони мугулҳо пайдо шуд, ки чунин замин аз он сардори давлат, аҳли хонадони онҳо ва вассалҳои онҳо буд. Сардорони давлат метавонистанд замини инчуро тӯхфа кунанд, ба вақф диҳанд, бифурӯшанд ва тақдим намоянд. Аз заминҳои инчу андоз намегирiftанд.

Хонҳои мугул ба қорҳои динии мардуми Мовароуннаҳр чандон даҳолат намекарданд ва ҳолатҳои мешуд, ки аз сарони рӯхониёни ислом андоз намегирiftанд. Аксар вақт

дар мавриди гасб намудани ин ё он шахр ё деҳа ба сарвати ашрофи дин даст намезаданд.

Дар замони ҳукмронии мугулҳо шумораи андозҳои маҷбуриятҳо афзуданд. Маҳз дар ҳамин давра андозҳои нав пайдо шуданд, ки онҳоро ҳам аз замин ва ҳам аз чорво меситонданд. Ҳокимони мугулҳо бо ихтиёри худ метавонистанд андозҳои нав ба нав ҷорӣ кунанд, хусусан дар замони ҷанг.

Андоз ва маҷбурияти аз ҳама вазнину миёншикан нақлиёти почта, яъне ём буд. Мувофиқи қоидае, ки то замони Мангуқоон амал мекард, аҳоли мебоист ёмҳои почта (ҷой ва маҳалле, ки аспҳои аробаҳои кирокаш ва ё аспҳои қосидонро иваз мекарданд)-ро бо асп таъмин менамуданд. Аксар вақт ин қосидони махсуси почтакашонро дастаҳои сарбозони силоҳдори мугулҳо ҳамроҳӣ мекарданд. Онҳоро элчӣ меномиданд. Онҳо ҳуқуқи зиёд доштанд. Хусусан мардуме, ки дар сари роҳи элчиҳо мезистанд, аз зулму шиканҷаи мугулҳо ба дод меомаданд. Ҳар як аъзои оилаи хон метавонист бо ихтиёри худ элчӣ фиристонад. Аз аспҳои ёмҳо ҳатто тоҷирон ҳам истифода мебуданд. Баъд аз фармони Мангуқоон аъзои оилаи хонҳо ва тоҷирон аз аспҳои ёмҳо дигар истифода бурда наметавонистанд. Онҳо дигар ҳуқуқ надоштанд, ки барои худ аз аҳолии шахру деҳот сарват ҷамъ кунанд.

Суюрғол. Дар Мовароуннаҳри асарҳои XIII қисми зиёди замин дар дасти саркардаҳои мугулҳо ва туркҳо буд. Шакли асосии заминдорӣ феодалии ин давра суюрғол (ба забони мугули инъом кардан) буд. Суюрғол моли манқул ва ғайри манқул (об, замин, молу мулк, пул) буд, ки аз тарафи подшоҳ, хон, султон ба амалдорон, ашроф ва лашкаркашон барои хизматҳои намоён ва корнамоиҳои ҷангии дода мешуд. Соҳибони суюрғул дар мавридҳои зарурӣ вазифадор буданд, ки бо лашкари ҷангии худ ба ихтиёри хони мугулҳо хозир шаванд. Ин шакли заминдорӣ аз охири асри XIII сар карда дар Мовароуннаҳр паҳн гаштааст. Соҳиби суюрғол метавонист онро ба меросхӯронаш диҳад, инчунин андоз намедод. Вай метавонист даромадашро бо салоҳдиди худ сарф кунад. Суюрғолҳои калон ҳам заминҳои киштбоб ва ҳам даштҳоеро, ки кӯчманчиён мезистанд, дар бар мегирифтанд.

Хучанд барои қабилаи Чалоириҳо, ноҳияи Қашқадарё барои қабилаи барлосҳо, ноҳияи ҷануби Тоҷикистон барои қабилаи кавучинҳо мулкҳои инъомшуда, яъне иктаъ ё суюрғолҳои онҳо ҳисоб меёфтанд.

Хунармандӣ. Дар натиҷаи қатлу ғоратгарии пай дар пай мардуми шаҳрҳо, хусусан шумораи хунармандон хеле кам шуд. Ҳол он ки мугулҳо ин табақаи аҳолиро ҳангоми қатлу ғорат то андозае зинда мемонданд. Пешаварон чун барзгарон ба ҷуз хироч боз ҳар сол бисёр маҷбуриятҳоро иҷро мекарданд. Вақте ки ягон аъзои хонаводаи хон, ашроф, тоҷирони қалон, сарони дин аз назди ягон маҳалла мегузаштанд, ярликҳои махсусро пешкаш намуда, аз мардум озуқа, нақлиёт ва ҳатто ҷои хоб талаб менамуданд. Махсусан вазъияти хунармандони аслиҳасоз, пойафзолдӯз ва бофандагон тоқатфарсо буд. Онҳоро солҳои аввал ба Муғулистон мефиристонданд, вале аз ин амалиётҳои нафъе ба даст наоварданд ва аз нав онҳоро ба шаҳрҳои баргардонданд.

Маҳсули дастӣ хунармандони маҳаллӣ дар навбати аввал барои қонё гардондани талаботи ҳокимон ва аъзои оилаҳои саркардаҳои мугулҳо ва лашқари онҳо равона шуда буд. Ҳукуматдорони мугул дар шаҳрҳо устохонаҳои қалон, яъне корхонаҳо таъсис доданд, ки соҳибонашон ҳокимони мугул буданд. Хунармандони ин корхонаҳо гуломвор ҳаёт ба сар мебуданд. Дар замони салтанати мугулҳо амалиёти нангине рӯй дод, ки ин афзудани шумораи гуломон буд. Мугулҳо меҳнати гуломонро на танҳо мувофиқи ихтисосашон, балки дар кишоварзӣ, корҳои рӯзгори ашроф истифода мебуданд. Дар бозорҳои гуломфурӯшӣ намояндагони бисёр кавму халқҳоро дидан мумкин буд. Баробари рӯ ба тараккии ниҳодани шаҳрҳо хунармандӣ ва тиҷорат пеш мерафт. Яке аз сабҳои пешравӣ он буд, ки хунармандон ҳар чӣ бештар мувофиқи касбу ҳунарашон кор мекарданд.

Чунон ки маъхазҳо шаходат медиҳанд, мугулон беҳтарин устоҳоро дар корхона ба нафъи худ кор фармуда, ба ҳар қадамашон ҳар рӯз нон ва ҳафтае се бор буридаи гӯшт медоданд. Чунин гизоро танҳо хунармандони сокини шаҳрҳо мегирифтанд. Гурӯҳи дигари хунармандони шаҳр ба ном озода буда, аз рӯи касбашон андоз медоданд. Вазъи ҳамаи

хунармандони Мовароуннахр як хел набуд ва дар муддати қариб ду асри ҳукмронии мугулҳо доим дигар мешуд. Мугулҳо на танҳо пешаваронро, балки тамоми аҳолии маҳалҳои ғасбкардаи худро гулом мегардонданд ва аз меҳнати онҳо баҳравар мешуданд. Тадриҷан хунармандони озод пайдо шуданд, ки барои ҳокимияти марказӣ андоз месупориданд ва шумораи онҳо сол аз сол меафзуд. Аҳволи ҳамаи пешаварон бағоят вазнин буд. Ба чунин вазъият нигоҳ накарда, пешаварон ҷамъиятҳои сеҳии худро барқарор менамуданд.

Савол ва супориш

1. Мугулҳо ҳангоми истисмори мардуми маҳаллӣ ба кадом табақаҳо тақия менамуданд?
2. Сарватмандон, тоҷирони қалон ва сарони рӯҳонӣ чӣ гуна нақш мебозиданд?
3. Дар давраи ҳукмронии мугулҳо аҳволи кишоварзон чӣ хел буд?
4. Дар замони ҳукмронии мугулҳо кадом шакли заминдорӣ пайдо шуд?
5. Суюрғол чист?
6. Соҳиби суюрғол боз кадом вазифаҳоро адо менамуд?
7. Аз хусуси аҳволи хунармандон ҳикоя кунед.
8. Пешаварон барои мугулҳо чӣ гуна асбобҳои ҷангӣ месохтанд?
9. Чаро шумораи гуломон меафзуд?
10. Мугулон чанд сол ҳукмронӣ карданд?

§ 34. ФАРҲАНГИ ХАЛҚИ ТОҶИК ДАР АСРИ XIII ВА НИМАИ АВВАЛИ АСРИ XIV

И.ш. Истилои мугулҳо боиси таназзули тамоми соҳаҳо гардид. Ҳукмронии мугулҳо саҳифаи тиратарини таърихи халқи тоҷик ва дигар халқҳои Осиёи Марказӣ ҳисоб меёбад. Дар ин давра ҳаёти фарҳангии Мовароуннахру Хуросон хароб шуд. Одимон, адибон ва зиёни зиёд аз дами тег гузаронда шуданд. Ашхоси ҷон ба саломат бурда шахру деҳаҳои худро тарк карда, ғайриҷаҳишти эҷоднашонро дар мамлакатҳои қадами

номубораки мугулхо нарасида, яъне дар Осиёи Хурд, чануби Эрон ва дигар мамлакатхо идома меоданд.

Зиёда аз сад сол лозим шуд, ки Мовароуннахру Хуросон аз нав ба марказҳои адаби таъдил ёбанд.

Яке аз олимони – файласуфони бузурги форс-тоҷикӣ ин давра Абӯчаъфар Муҳаммад ибни Ҳасан (1201 – 1271) мебошад, ки дар таърих ба номи **Насируддини Тӯсӣ** машҳур аст. Ӯ дар овони ҷавонӣ назди падар савод бароварда, аз амакаш илми фалсафаву мантиқро меомӯзад ва барои пурратар аз худ намудани илмҳои замони роҳи Нишопурро пеш мегирад. Ниҳоят, соли 1256 ба шаҳри Мароға (Озарбойҷони Эрон) омада, расадхона месозад ва мунаҷҷимони машҳурро ба кор ҷалб намуда, кори илмиро хеле таракки мебахад.

Насируддини Тӯсӣ зиёда аз дусад асар навиштааст. Вай тарафдори фалсафаи Абӯалӣ ибни Сино буд, онро инкишоф мебахад ва аз ҳамлаҳои душманон ҳимоя мекунад.

Насируддини Тӯсӣ ба меҳнати кишоварзону ҳунармандон баҳои баланд дода, табақаҳои муфтахӯрро зеро тозиёнаи танқид гирифтааст. Мувофиқи ақидаи ӯ муҳит дар ташаккули ахлоқи одам нақши бузург мебозад ва вобаста ба он тағйир меёбад.

Ӯ дар соҳаи илмҳои тиб, нучум, геометрия, тригонометрия шӯҳрати ҷаҳонӣ дорад. Оид ба адабиётшиносӣ асаре таълиф намуда, дар шеърҳо шоирӣ ҳам машҳур будааст. Зиёда аз сад асарашро ба забони модарин худ – форсӣ-тоҷикӣ навиштааст. Яке аз шогирдони маъруфи ӯ Қутбуддини Шерозӣ оид ба масъалаҳои гуногуни физикӣ асарҳо иншо намудааст, ки бисёр фикрҳои ба илми физикаи имрӯза хеле наздик мебошанд.

Бино ба ақидаи муаррихон робитаи илмии Шарку Ғарб (Европаи Ғарбӣ) дар асрҳои X – XIV ба пояи баланд расида будааст. Дар охири асри XIV Мовароуннахру Хуросон боз аз нав ба марказҳои илму адабиёт таъдил меёбанд. Дар охири асри XIII як зумра муаррихони номӣ ба камол мерасанд.

Дар байни муаррихони форс-тоҷикӣ **Ҷаъфар Рашидуллоҳ Рашидуллоҳ** (1247 – 1318) бузургтарин олим буда, ҳамчун донишманди соҳаи тиб ва арбоби сиёсӣ эътироф шудааст. Ӯ дар шаҳрҳои Ҳамдон ва Табрез ҳаёт ба сар бурда, аз тарафи элҳониён ба дарбор ба вазифаи вазирӣ даъват мешавад ва

солҳои 1278 – 1317 дар ин вазифа кор кардааст. Рашидуддин ба кори ободониву сохтмони мадрасаҳо, мактабу масҷидҳо диққати калон дода, олимону шоиронро ба дарбор оварда. Барояшон шароити зарурӣ мухайё месозад. Аммо хасудону бахилон дар касди ҷони ӯ шуда, ба максоди ифлосашон мерасанд. Рашидуддинро ҳамроҳи писари 18 – солааш ба қатл мерасонанд. Рашидуддин аз худ асарҳои зиёде боқӣ гузоштааст. «Ҷомеъ-ут-таворих» яке аз онҳост. Ба ақидаи мутахассисон ин асар дар бобати офаридани «Таърихи умумичаҳонӣ»-и асрҳои миёна асари гаронбаҳо ҳисоб меёбад.

Аз муаррихон боз Абӯумари Ҷузҷонӣ (1193 – 1299)-ро номбар кардан лозим аст. Ӯ муаррих, шоир ва носирӣ форс-тоҷик буда, асари таъриҳиаш «Табақоти Носирӣ» хеле машҳур аст. Дар он оид ба таърихи подшоҳони Ҳиндустон, хусусан таърихи асрҳои миёнаи давлати Ғуриён маълумоти муфассал дода шудааст.

Адабиёт. Дар асри XIII ва аввали асри XIV адабиёт асосан дар ҳамон музофотҳои мамлакатҳои инкишоф ёфт, ки дар тобеъияти мугулҳо набуданд.

Асри XIII ва аввали асри XIV замоне буд, ки бузургтарин ситораҳои назми форс-тоҷик, ба монанди Ҷалолуддини Румӣ, Саъдии Шерозӣ ва Амир Хусрави Дехлавӣ ба дунё омада, асарҳои оламшумули худро офаридаанд.

Ҷалолуддини Румӣ (1207 – 1272) дар шаҳри қадиман тоҷикнишин-Балх ба дунё омадааст. Номи аслиаш Муҳаммад буда, Ҷалолуддин лақабаш аст. Падараш ҳамчун фақех (қонуншиноси шариат) машҳур буд. Ҷалолуддин чанде пеш аз истилои мугулҳо, дар синни чордаҳсолагӣ ҳамроҳи падар аз зодгоҳаш фирор карда, дар Нишопур, Бағдод, Ҳичоз, Сурия ва дигар шаҳру мамлакатҳо умр ба сар бурдааст. Вай аз хурдсолӣ ба омӯзиши фикҳ (илоҳиёт), риёзиёт, таърих ва дигар илмҳои замони худ машғул шудааст. Дар шаҳрҳои Ҳалаб ва Димишк донишашро мукамал карда, муддате дар шаҳри Қуния касби мударрисиро ихтиёр намудааст. Ӯ дар Қуния бо мутафаккири бузурги форсу тоҷик Шамси Табрезӣ шинос мешавад ва ӯро устоди худ мехонад. Ин олими забардаст дар ташаккули ҷаҳонбинии Ҷалолуддини Румӣ таъсири бузург

гузоштааст. Дар зери таъсири таълимоти инсондӯстонаи пираш ҳаёти минбаъдаи Ҷалолуддин ранги дигар гирифт.

Вай бо асарҳои машҳури худ – «Девони Шамси Табрези» ва «Маснавии маънавӣ» номи пири худро абадӣ гардондааст. Ҷалолуддин ба ганҷинаи тамаддуни умумичаҳонӣ осори бой гузоштааст. Шаркшиноси машҳур Е. Э. Бертелс эҷодиёти ӯро омӯхта, ба хулосае меояд ва менависад, ки «лирикаи Ҷалолуддин яке аз комёбиҳои бузургтарин аст. Ва агар вай дар Ғарб машҳур мебуд, бешубҳа, номи ӯ дар он ҷо низ мисли номи шахси бузург – Шекспир, Гёте, Пушкин ва дигарон вирди забон мешуд». Хизмати Ҷалолуддин дар ривочу раванги озодфикрии бағоят бузург аст. Асарҳои машҳури ӯ «Маснавии маънавӣ», «Мактубот» шохиди онанд. Тамоми эҷодиёти ӯро рӯҳияи халқпарварӣ ва меҳнатдӯстӣ фаро гирифтааст.

Сайиди Шерозӣ (1202 – 1292). Муслихуддин Саъдии Шерозӣ дар шаҳри Шерози Эрон дар оилаи олим ва яке аз ашрофи дин таваллуд ёфтааст. Дар байни мардум бо номҳои Шайх Саъдӣ ва Саъдии Шерозӣ машҳур аст. Вай шоир, носир ва мутафаккири бузурги форс-тоҷик мебошад. Саъдӣ хеле барвақт, дар 12 – 13-солагӣ аз падар маҳрум мешавад. Дар хурдсолӣ савод бароварда, баъди истилои муғулҳо ба Бағдод меравад ва таҳсилро дар мадрасаҳои «Низомия», «Мустансирия» давом медиҳад. Саъдӣ хангоми таҳсил бо донишу зеҳни тез, қувваи хотира шарикдарсон ва ҳатто муаллимонро ба хайрат меоварад. Дар ин мадрасаҳо аз илмҳои забону адабиёт, ҳикмат ва дигар фанҳо баҳра мебарад. Аз рӯи гуфтаи ҳудаш ба илмҳои фалсафаву ҳикмат бештар майл доштааст. Саъдӣ дар байни уламои араб бо забони арабӣ сухан ронда, онҳоро бо дониши амиқ қоиқ мекардааст. Бо забони арабӣ шеър навиштааст.

Баъди хатми мадраса барои омӯхтани рӯзгори мардум ба мамлакатҳои гуногун – Марокаш, Сиёи Сағир, Фаластин, Арманистон, Мовароуннаҳр, Хуросон, Ҳиндустон, Қошғар, Рум (Византия) ва ғайра сафар мекунад.

Хангоми сафар бо ҳаёти халқи заҳматкаш аз наздик шинос мешавад ва душвории зиёдеро аз сар мегузаронад. Саъдӣ ба дастии солибдорон (ҷангҳои солибирӣ ба хотир

биёред) асир афтода, муддате хизмати машкобиरो адо мекунад ва борхо бо роҳзанон рӯ ба рӯ мешавад.

Қариб чил соли ҳаёти шоир дар сафарҳо гузаштааст ва хангоми ин сафарҳо ризку рӯзнашро аз воизӣ пайдо мекардааст. Вай дар чамъомаду маҷлисҳои мардумони кишварҳои гуногун ширкат варзида, ба онҳо аз хусуси илму дониш, касбу ҳунар, одамгариву инсондӯстӣ, рафокату садоқат, дӯстиву бародарӣ сухан мерондааст.

Саъдӣ ҳамаи хотираҳояшро дар асарҳои машхураш «Бӯстон» ва «Гулистон» гирд овардааст. Ӯ ба ҷуз ин асарҳо боз шеърҳои зиёде эҷод намудааст. Асарҳои ӯ молмоли панду ҳикматанд. Аксари байтҳо ва ҳикматҳои вай зарбулмасалу мақолҳои мардум шудаанд. Масалан, «Тавонгарӣ ба ҳунар аст, на ба мол», «Мушк он ки худ бибӯяд, на он ки аттор бигӯяд».

Ин марди бузург дӯстӣ ва ҳамраъӣи тамоми инсониятро, катъи назар аз миллату мансубияташон сароида, онҳоро ба ҳамдигарфаҳмӣ, ҳамкорӣ ва ваҳдат даъват менамояд:

Банӣ одам аъзои якдигаранд,
Ки дар офариниш зи як гавҳаранд.
Чу узве ба дард оварад рӯзгор,
Дигар узвҳоро намонад қарор.
Ту, к-аз меҳнати дигарон бегамӣ,
Нашояд, ки номат ниханд одамӣ!

Ба ақидаи Саъдӣ давлате, ки соҳиби шоҳи одил ҳасту аз рӯи ақлу инсоф корро ба ҷо меоварад ва ба ҷабру зулм хотима медиҳад, ба нафъи мардуми заҳматкаш сиёсатдорӣ мекунад, ҳамеша эмин аст. Подшоҳе, ки дар ҳаққи халқи хеш зулму фишорро раво мебинад, пойдевори мулки хешро ба дасти худ меканад.

Нисбати Шайх Муслиҳуддин Саъдӣ ҳанӯз хангоми дар кайди ҳаёт буданаш ҳама гуна табақаҳои мардум–подшоҳону давлатдорон, олимону адибон, кишоварзону ҳунармандон ва дигарҳо ҳурмату эҳтироми хосае доштанд. Саъдӣ инсонпарвари бузург буд.

Амир Хусрави Дехлавӣ. Ӯ шоир ва мутафаккири машхури форсабони Ҳиндустон мебошад. Падараш хангоми истилои муғулҳо аз шаҳри Кеш (Шахрисабзи имрӯза) ба Ҳиндустон кӯчидааст.

Амир Хусрави Дехлавӣ дар синни 20 – солагӣ илмҳои замонро азбар намудааст. Ӯ аз тарафи ҳокимони Банголаю Дехлӣ ба дарбор даъват шуда, аз пайи иҷрои вазифаҳои гуногун мешавад.

Шоир 52 соли умрашро дар дарбори ҳокимону султонҳо гузаронда, бо риёкориву дасисабозии ҳукуматдорон аз наздик шинос мешавад.

Амир Хусрави Дехлавӣ аввалин шоири форсиабонест, ки панҷ чилди ашъорашро вақти дар қайди ҳаёт буданаш тартиб дода, дар чилди якумаш шеърҳои дар синни 16 – 19-солагӣ навиштаашро ҷой кунондааст. Вай ба ҷуз забони модарӣ ба забонҳои урду ва арабӣ низ шеър гуфтааст. Олимони шеършинос ҳоло ӯро асосгузори назми урду меҳисобанд.

Ғазалҳои хушоҳанг ва соддаву равони ӯ ба ганҷинаи бойи осори классикии тоҷик «Шашмақом» дохил шудаанд.

Шоир адолату инсоф, одамдӯстиву меҳнатро асоси давлатдорӣ ва ободонии мамлакат мешуморад. Бисёр асарҳои ҳудро ба мавзӯҳои таърихи Ҳиндустон, географияи он, урфу одатҳои мардуми ин мамлақати қадима бахшидааст. Дар достони «Дувалронӣ ва Хизрхон» ҳаёти воқеии мусулмонписар – Хизрхон ва хиндудухтари асирафтада – Дувалрониро тараннум намудааст. Мақсади асосии ин достон тарғиб ва пойдор намудани дӯстиву рафоқати ду ҷавони миллату динашон гуногун мебошад.

Амир Хусрави Дехлавӣ дар боби мусиқишиносиву оҳангсозӣ ҳам ном бароварда, оид ба мусиқӣ се рисола эҷод кардааст, ки асоси онҳоро мусиқии халқҳои Осиёи Марказӣ, Эрону Афғонистон ташкил медиҳад.

Соли 1975 мувофиқи қарори ЮНЕСКО (Созмони Милали Муттаҳид роҷеъ ба масъалаҳои маориф, илм ва фарҳанг) 700-солагии зодрӯзи шоир дар микёси ҷаҳон қайд карда шуд. Ба шарофати ин ҷашн осори ӯ нахустин бор бо алифбои кунунии тоҷикӣ нашр гардид.

Шоири дигари машхури асри XII ва аввали асри XIII **Мухиммад Авфии Бухороӣ** мебошад, ки дар Бухоро таълим гирифта, ҳамчун шоир, нависанда, адабиётшинос ва хаттоти форс-тоҷик ном баровардааст. Ӯ дар Бухоро бо як зумра олимону адибони замонаш – Дои Насафӣ, Ашрафи Самарқандӣ, Ғазолии Хучандӣ ва дигарон ҳамсӯҳбат мешавад. Сипас ба Самарқанд рафта, аз олимони шинохта Абӯбакри Насафӣ ва Шамсуддини Бокилонӣ таълим мегирад.

Баъди чанд сол ба сафари шахру ноҳияҳои Марв, Хоразм, Хирот, Нишопур, Сиистон, Қазвин ва ғайра мебарояд. Чанде пештар аз ҳучуми мугулҳо ба Бухоро бармегардад ва соли 1221 баъди истилои Мовароуннаҳр аз тарафи мугулҳо ба Ҳиндустон фирор мекунад.

Асари гаронбаҳои Мухаммад Авфӣ «Лубоб-ул-албоб» нахустин тазкираи пурраи назми тоҷик мебошад, ки онро солҳои 1221 – 1222 таълиф намудааст. Албатта, пеш аз ин ҳам тазкираҳои форсӣ-тоҷикӣ буданд, вале ин тазкира аз онҳо фарқ дорад. Ӯ дар Ҳиндустон асарҳои зиёде менависад, «Чавомеъ-ул-хикоёт» яке аз онҳост. Дар ин асар хикояҳои қиссаҳои аҷибу рангин оварда шудаанд. Вай китобҳои зиёдеро аз забони арабӣ ба форсӣ-тоҷикӣ тарҷума кардааст.

Меъмори. Дар замони истилои мугулҳо санъати меъмори ҳам мисли дигар соҳаҳои ҳаёти мамлакат рӯ ба таназзул ниҳод. Қатли ҳунармандон ва фирори боқимондаи онҳо ба мамлакатҳои дигар ба пешравии меъмории халқҳои Осиёи Марказӣ зарбаи сахт зад. Мугулҳо бисёр шахру ноҳияҳои Мовароуннаҳру Хуросонро ба хок яксон намуда, масҷиду мадрасаҳо, китобхонаву кушкҳо, макбараю қоронсаройҳо ва биноҳои бошукӯхро хароб ва нест карданд. Ин ҳолат даҳсолаҳо, то нимаи дууми асри XIII давом ёфт.

Новобаста аз ин харобихо ҳаёти шахрҳои қалон, аз қабилҳои Самарқанду Бухоро, Марву Хучанд, Урганҷу Ӯротеппа пурра қатъ нагардида буд. Сарчашмаҳои таърихӣ гувоҳӣ медиҳанд, ки дар ҳамин давраи пурфочиа ҳам мадрасаю масҷидҳо ва макбараҳо сохта мешуданд. Аҳолии шахрҳо тадриҷан меафзуд ва тичорат ривоч меёфт.

Чунин ҳолат бештар дар Самарқанду Бухоро дида мешуд. Аз рӯи маълумоти баъзе сарчашмаҳо Самарқанд дар нимаи дуюми асри XIII қариб 100 ҳазор аҳоли доштааст. Муаррихи шинохтаи форс-тоҷик Алоуддин Чувайнӣ навишта буд, ки ягон шаҳри мамлақати исломӣ бо Бухоро баробар шуда наметавонист. Дар пешравию шаҳри Бухоро хизмати Масъудбек, ки зикраш дар боло рафт, калон аст. Дар миёнаи асри XIII Бухоро ду мадраса дошт, ки якеашро Масъудбек сохта буд ва дар он бештар аз ҳазор талаба таълим мегирифт.

Устоҳои маҳаллӣ дар санъати меъморӣ анъанаҳои пеш аз истилои мугулҳо давом медоданд. Подшоҳи мугул Кабакхон дар наздикии шаҳри Насаф кушк (Қаршӣ)-ро аз рӯи нақшаи меъморони маҳаллӣ бино намуд ва минбаъд дар он ҷо шаҳри Қаршӣ ба вуҷуд омад.

Макбараи Сайфуддини Бохарзӣ (дар наздикии Бухоро) яке аз иморатҳои мӯхташами замони мугулҳо ҳисоб меёбад. Сайфуддини Бохарзӣ аз ашрофони дин буд ва ўро ҳатто мугулҳо низ эътироф менамуданд. Макбараҳои асри XIII ва нимаи аввали асри XIV хеле зиёданд ва онҳо аз санъати меъморӣ ҳамон давра дарак медиҳанд. Макбараи

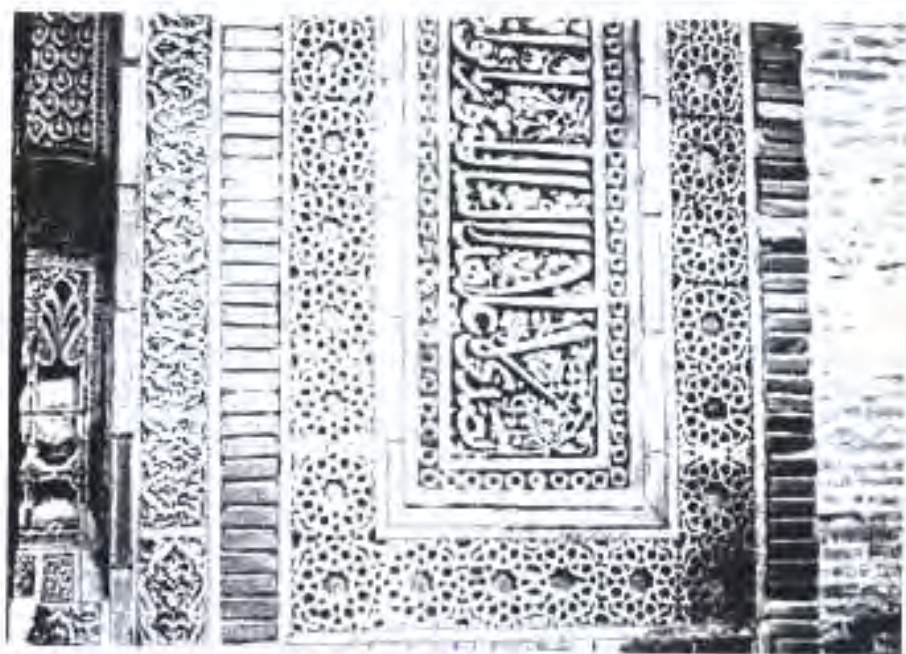

Макбараи Сайфуддини Бохарзӣ. Бухоро. Асри XIV.

Мухаммади Башоро дар асрҳои XI – XII сохта шуда, дар асри XIV дар шафати он пештоки баланду назаррабое бино кардаанд. Ин макбара намунаи беҳтарини санъати меъмории мардуми тоҷик ҳисоб меёбад. Алҳол филиали Музеи таъриху кишваршиносии ба номи Абӯабдуллоҳ Рӯдакии шаҳри Панҷакент мебошад.

Макбараи Шайх Муслиҳуддин дар Хучанд бино ба ақидаи мутахассисон яке аз ёдгориҳои беҳтарини меъморӣ аст. То асри XV дар ҷои он дигар макбара будааст. Ин макбара зиёратхона, гӯрхона ва ҳучраҳои зиёде дорад. Солҳои минбаъд дар шафати он масҷиди бузурге сохта шуд, ки нақшу ниҳор ва кандакориҳои он бинандаро ба хайрат меоварад. Ҳоло як қисми макбара ба Музеи вилоятии таъриху кишваршиносии табдил ёфтааст.

Ороишоти меъморӣ ин давра хеле мучаллал ва гуногунранг буда, аз тараққиёти минбаъдаи касбҳои амалӣ шаҳодат медиҳад. Дар нақшунигори биноҳо гулкорӣҳои рӯи гил ва мино ба таври васеъ истифода бурда мешуд. Баъзан нақшҳои барҷастаи бар тахтаҳои гили пухта кандашударо бо дуоби қабуд ё осмониранг андуда, дар мавридҳои дигар фақат катиба ва ё тасвири асосиро сир меоданд ва нақшҳои фаръии даруниро ба ранги гилтахтаҳои кандакоришуда мегузоштанд.

Қисми Макбараи Мухаммади Башоро. Панҷакент. Асрҳои XI–XIV.

Барои зебу зинати биноҳо сафоли сирдори пур аз накшу нигор ба кор бурда мешуд. Сохт ва намуди маснуоти сафолӣ дигар шуда буд. Устоҳои нодир хунари худро ба шогирдон меомӯзониданд. Дар шаҳрҳои калон истехсоли маснуоти гуногуни сафолӣ сирдор ҳам ривоч ёфта буд.

Дар асри XIII ва аввали асри XIV санъати кулолгарӣ низ хеле пеш рафт. Устоҳои маҳаллӣ анъанаҳои пеш аз истилои муғулҳоро давом медоданд.

Савол ва супориш

1. Дар бораи Насируддини Тӯсӣ нақл кунед.
2. Фазлуллоҳ Рашидуддин дар кадом соҳаҳо илм шӯхрат пайдо карда буд?
3. Асари машҳури ӯро ном гиред.
4. Оид ба шахсияти Абӯумари Ҷузҷонӣ хикоя кунед.
5. Ҳаёт ва эҷодиёти Ҷалолуддини Румӣ чӣ хел ҷараён ёфтааст?
6. Асарҳои нодирӣ Муслиҳуддин Саъдии Шерозиро гуфта диҳед.
7. Аз панду ҳикмат ва шеърҳои ӯ чиро аз ёд медонед? Шеъри дар ин китоб овардаи ӯро аз ёд кунед.
8. Аз хусуси эҷодиёти Муҳаммад Авфӣ нақл кунед ва номи асари машҳурашро гӯед.
9. Дар асри XIII ва нимаи дуюми асри XIV вазъи меъморӣ дар Мовароуннаҳру Хуросон чӣ гуна буд?
10. Кадом макбараҳои ин асрҳоро медонед? Аз хусуси онҳо хикоя кунед.

Б О Б И V

ДАВЛАТҲОИ ТОЧИКОН ДАР АСРҲОИ XI – XIV

§ 35. ДАВЛАТИ ҒУРИЁН

Таърихи давлати тоҷикон - Ғуриён ва ҳудуди он. Ин давлати тоҷикон аз нимаи асри XII то аввали асри XIII дар қисми ғарбии Афғонистони кунунӣ арзи вучуд кардааст. Асосгузори он сулолаи Шансабониён аст. Ғуриҳо гуфта сулолаи тоҷикони Шансабониён дар назар дошта мешавад, ки аз замони ибтидои дини ислом то ҳучуми мугулҳо ҳукумат рондаанд. Аввал кӯхистони Ғур ва баъдтар тамоми Хуросон, ҷануби Мовароуннаҳр ва шимоли Ҳиндустонро дар итоати худ нигоҳ доштаанд.

Асосгузори ин хонадон Шансаб ибни Хурнак буд ва аз ҳамин сабаб ба худ номи сулолаи Шансабро гирифтааст. Мардуми ин мамлакат асосан тоҷикони кӯхистон буданд. Давлати Ғуриён аз ҷиҳати тараққиёти муносибатҳои феодалӣ назар ба Мовароуннаҳру Хуросон акибмонда буд. Ҳатто муносибатҳои гуломдорӣ ҷой доштанд. Дар он солҳои зиёд демократияи ҳарбӣ амал мекард.

Иқлими он барои ривож додани кишоварзӣ чорводорӣ ва боғдорӣ бағоят мусоидат менамуд. Гарчанде аз дигар мамлакатҳои ҳамсоя қафомонда бошад ҳам, аз ҷиҳати истихроҷи маъдан ва сохтани силоҳи ҷангӣ хеле пеш рафта буд. Дар сохтану ба қор бурдани яроқу аслиҳа дар байни мамлакатҳои ҳамсоя ва берун аз онҳо шӯҳрат дошт. Силоҳи истеҳсоли давлати Ғуриён моли асосии савдои хориҷӣ ҳисоб меёфт.

Дини ислом дар байни мардуми ин сарзамин назар ба давлатҳои ҳамсоя хеле дер ҷорӣ шуд. Ҳатто қабилаҳои буданд, ки то миёнаи асри XI дини исломро наметарастиданд. Муносибати феодалӣ ҳам ба тӯфайли муборизаи шадид реша давонда, дар охири асри XI пурра ғалаба кард.

Мардуми ранҷбари мамлақати Ғур борҳо ба муқобили муштзӯрони худ шӯришу исён бардоштаанд. Шӯриши калонтарини ин диёрро ханӯз Исмоили Сомонӣ бо қувваи

Силк Роуд

зиёд пахш карда буд. Ханӯз дар охири асри X пешвои қабилаи Шансабонӣ – асосгузори давлати Ғуриён – Сури Сайфуддин ибни Иззуддини Хусайн чандин қабилаҳоро ба итоати худ дароварда, нуфузашро дар байни мардуми ин кишвар афзуд. Дар нимаи дуюми асри XII ҳокимони музофоти Мандеш ба дигар музофотҳо галаба карда, заминашонро хеле васеъ карданд. Дар аввал пойтахти Ғуриён Фирӯзкӯх буд, вале баъди галабаи комил бар давлати Ғазнавиён шаҳри Ғазнаро пойтахт интихоб намуданд.

Солҳои 1156 – 1206 давлати Ғуриён ба дараҷаи олии тараккиёт расид. Соҳаҳои иқтисодиёт ва маданият пеш рафтанд. Дар ин солҳо ҳудуди он Афғонистон, Хуросон, Сиёстон, музофоти Ҳиндустон – Синд, Панҷоб, Кашмир, инчунин вилоятҳои ҷануби Тоҷикистону Ёзбекистони имрӯза, аз ҷумла Вахш, Чағониён, Хатлон, Шугнон, Вахон ва ғайраро дар бар мегирифт.

Ғуриён дар давраи мавҷудияти худ гоҳ-гоҳ маҷбуран ба итоати Ғазнавиён мебаромаданд, вале ба ин нигоҳ накарда, барои истиқлолияти худ даҳсолҳо мубориза бурдаанд.

Ҷангиҳо байни Ғуриён. Душмани асосии давлати Ғуриён давлати Ғазнавиён буд. Ғазнавиён барои ба итоати худ даровардани сулолаи Шансабониён бисёр кӯшишҳо ба харҷ додаанд. Дар солҳои ҷилуми асри XII баробари ба тахт нишастани писари амири Ғур – Иззуддини Хусайн дигаргуниҳои назаррас ба амал омаданд. Иззуддин ҳафт писари часуру кордон дошт ва онҳо барои васеъ намудани замини давлаташон хизмати босазое кардаанд. Бародарон замини алоҳида доштанд ва ба яке аз бародарон итоат мекарданд (дар солҳои аввал). Нахустин султони Ғур Сайфуддини Сурӣ буд. Сулолаи Шансабониён рӯз аз рӯз пурқувват мешуд, ки аз ин давлати Ғазнавиён дар биму харос буд. Баъд дар байни бародарон муноқиша ба миён меояд. Ғазнавиён аз ин истифода бурда, малик Қутбуддинро ба дарбори худ даъват мекунад ва соли 1147 ӯро заҳр дода мекушанд. Ин рафтори ваҳшиёнашон боиси қаҳру қазаби хонадони Шансабониён мегардад. Сайфуддини Сурӣ бо қувваи зиёд ба муқобили Ғазнавиён бармехезад ва Баҳромшоҳи Ғазнавӣ ба ин тоб наоварда ба Ҳиндустон мегурезад.

Ғазнавиён дар таърихи зиёда 180-солаи ҳукмронияшон бори нахуст шикаст хӯрда, пойтахтро монда фирор мекунад. Султон Сайфуддини Сури ба тахт соҳиб мешавад, вале Баҳромшоҳ зимистони ҳамон сол бо лашкари хеле зиёд бозгашта, галаба мекунад. ӯ Сайфуддини Суриро асир гирифта, бо азобу шиканча ба қатл мерасонад. Ин амалиёти ваҳшиёнаи Баҳромшоҳ каҳру газаби Шансабониёро дучанд мекунад. Бародари дигар Шаҳобуддин фавран ба муқобили Ғазнавиён лашкар кашада, Ғазнаро фатҳ менамояд. Ин галабаи бузургтарини Шаҳобуддин (соли 1150) бар Баҳромшоҳи Ғазнавӣ буд. Бо амри ӯ шаҳри Ғазна ба оташ дода мешавад. Аз хамин сабаб вай лақаби «чаҳонсӯз»-ро мегирад. Ниҳоят, Ғуриён давлати пурзӯртарини замон, яъне давлати Ғазнавиёро, ки зиёда аз 180 сол ҳукмронӣ карда буд, барҳам доданд. Баъд аз ин Ғуриён дар охири асри XII ба лашкари Салҷуқиён зарба заданд. Дар натиҷа ҳудуди давлати Ғуриён васеъ шуд. Ба ҷуз ин, онҳо тамоми мулкҳои дар Ҳиндустон доштаи Ғазнавиёро тасарруф намуданд. Соли 1186- Шаҳобуддини Ғури шаҳри Лохурро гасб намуда, онро пойтахти давлати Ғуриён эълон кард. Бародари ӯ Ғиёсуддин Муҳаммад Хуросонро ҳам ба даст даровард, вале байни ӯ ва шохони Хоразм ҷанги сахте ба вуқӯъ пайваст.

Султон
Ғиёсуддини Ғури

Қувва ва маҳорати ҷангии Шаҳобуддин ба дараҷае мерасад, ки ба муқобили султон Санҷари Салҷуқӣ бармехезад. Дар авҷи задухӯрд туркон хиёнат карда, ба тарафи Султон Санҷар мегузаранд. Ҷанг ба нафъи Салҷуқӣ хотима меёбад ва Шаҳобуддин асир меафтад. Султон Санҷар ўро ҳамроҳи писараш Сайфуддин ва бародарзодааш Ғиёсуддин озод карда, дар муҳорибаи зидди гузҳо истифода мебарад.

Дар давраи ҳукмронии Шаҳобуддин ҳудуди сулолаи Шансабонӣ васеъ мешавад. Хусусан дар замони салтанати бародарон султон Ғиёсуддин ва султон Муъиззуддин давлати Ғуриён рӯз аз рӯз пурқувват мегардад. Ин ду бародар, бешубҳа, сутуни хонадони Шансабонӣ буданд. Онҳо шаҳрҳои музофотҳои гирду атрофи Ҳирот, Фушанҷ, Толикон, Маймана, Форёб, Панҷдеҳ, Марваруд ва Балхро ба даст дароварданд.

Баъди барҳам хӯрдани сулолаи Салҷуқӣ (соли 1190) Хоразмшоҳӣ тадриҷан ба заминҳои Салҷуқӣ даст дароз мекарданд. Аммо бародарон Ғиёсуддин ва Муъиззуддин пеши роҳи Хоразмшоҳӣ ро гирифтанд ва Нишопуру Марвро фатх

намуданд. Муҳаммади Хоразмшоҳ пай бурд, ки мулк пурра аз даст меравад ва роҳи сулҳро пеш гирифта, назди бародарон элҷи фирис-тод, вале кораш барор нагирифт. Умуман ба-

Султон
Муъиззуддини Ғурӣ

родарон дар кишваркушоӣ муваффақиятҳои калон ба даст дароварданд. Аммо марг ба онҳо имкон надод, ки нақшаҳои кашадашонро амалӣ гардонанд. Гиёсуддин соли 1203 ва Муъизуддин соли 1206 вафот карданд.

Баъд аз вафоти онҳо дар байни бародарон муҳорибаҳои хунин авҷ гирифт. Ниҳоят, ин ҷангҳо ба нафъи туркҳо ба охир расиданд. Давлати Ғуриён аз байн рафт.

Сабабҳои таназзули давлати Ғуриён. Дар замони тобеъи Ғазнавиён будан Ғуриҳо шаҳри Бомиён ва як қисми Тахористонро (худуди ҳозираи ҷануби Тоҷикистон, вилояти Сурхондарён Ӯзбекистон ва Шимоли Афғонистон) ба даст дароварда буданд. Дар охири асри XII давлати Хоразмшоҳиён хеле пурзӯр мешавад. Онҳо ба заминҳои сулолаи Шансабониён тез-тез ҳамла меоваранд. Ғуриён ба муқобили давлати Хоразмшоҳиён диловарона мечангиданд, вале ба ин нигоҳ накарда, анҷабӣён соли 1204 Хуросонро ба даст дароварданд. Султон Шаҳобуддин ба Урганҷ – пойтахти Хоразмшоҳиён ҳуҷум карда, онро ба муҳосира мегирад. Дар ин асно Муҳаммади Хоразмшоҳ бо Қарахитойҳо забон як карда, ба муқобили давлати Ғуриён бархостанд. Дар натиҷа ҷанги хунин ба амал омад ва аз сабаби нобаробар будани қувваҳо лашкари Ғуриён шикаст хӯрд. Шаҳобуддин бо маҳорати қордонӣ тавонист дар байни иттифоқчиён низоъ андохта, Муҳаммади Хоразмшоҳро ба тарафи худ гардонад ва бо ӯ сулҳ бандад. Дар ибтидои соли 1206 Шаҳобуддин барои бар зидди Қарахитойҳои Мовароуннаҳр лашкар кашадан омада буд, вале ногаҳон аз дасти қотиле кушта шуд. Ин зарбаи вазнине буд бар Ғуриён. Баъди ин давлати Ғуриён рӯ ба таназзул ниҳод. Ҳатто иттифоқчиини пешинааш Муҳаммади Хоразмшоҳ аз фурсати муносиб истифода бурда, Ҳирот ва дигар мулкҳои давлати Ғуриёнро гасб намуд.

Солҳои 1206 – 1216 дар байни бародарон барои Фирӯзкӯх, ки ханӯз маркази асосӣ ҳисоб меёфт, муҳорибаҳои хунин давом доштанд. Давлати Ғуриён дар муддати кӯтоҳ ба се қисм ҷудо шуд. Ниҳоят, панҷ бародар бо ҳамдигар ҷангиданд ва бо ҳамин раванди инкирози давлати Ғуриёнро тезониданд.

Савол ва супориш

1. Давлати Ғуриён дар кучо ва кай таъсис ёфтааст? Мардуми ин сарзамин бо кадом кор ва касбу ҳунар машғул буд?
2. Сулолаи Шансабониён дар кадом зинаи таракқиёт меистод?
3. Асосгузори хонадони Шансабониён кӣ буд?
4. Давлати Ғуриён дар аҳди кадом султон ба авҷи таракқиёти худ расида буд? Дар бораи ҷангҳои давлатҳои Ғазнавиён ва Ғуриён нақл кунед.
5. Кадом султони сулолаи Шансабониён давлати Ғазнавиёро барҳам дод?
6. Оли Шансабониён кадом давлату музофотҳоро ба тасарруфи худ дароварда буд?
7. Сарҳади давлати Ғуриёро аз харита нишон диҳед.

§ 36. ДАВЛАТИ КУРТҲОИ ҲИРОТ

Ҳудуди давлати Куртҳои Ҳирот. Сулолаи Куртҳои Ҳирот дар асрҳои XIII – XIV (солҳои 1245 – 1381) арзи вучуд кардааст. Ҳудуди қисми қалони Хуросон, Сиистон ва қисми ғарбии Покистон ва вилояти Ғурро дар бар мегирифт. Асосгузори ин хонадон Курт буд ва аз ҳамин сабаб ба худ ин номро гирифтааст. Бояд гуфт, ки Куртҳои Ҳирот бо курдҳои имрӯза, ки дар Эрон, Ироқ ва дигар мамлакатҳо зиндагӣ мекунанд, ҳеҷ наздикӣ надоранд. Куртҳои Ҳирот номи сулолаест монанди сулолаи Тоҳириён, Сомониён ва ғайра. Дар таърихи Куртҳои Ҳирот ва Ғуриён малик Рукнуддини Абӯбакр нақши бузург бозидааст. Дар байни давлатҳои Ғур ва Куртҳои Ҳирот робитаи харҷонибаи дӯстӣ ҳукмрон буд. Малик Рукнуддин тавонист бо муғулҳо бо роҳҳои гуногун созиш карда, давлати худро нигоҳ дорад. Вай яке аз шахсони мӯътабар буд ва то истилои муғулҳо давлати Ғурро идора менамуд. Баъд аз ғасби он аз тарафи муғулҳо худи Чингизхон Рукнуддинро ҳокими ин мамлакат таъйин намуд.

Баъд аз фавти Рукнуддин (соли 1245) набераи ӯ Шамсуддин Муҳаммади Курт (солҳои 1245 – 1278) бо фармони

амири муғул Тохирбаходур ҳокими давлати Ғур гардид. Шамсуддин давлати маҳаллии тоҷиконро эҳё намуд, ки ба ҳайати он на танҳо Афғонистони имрӯза, балки қисми Покистони имрӯза низ дохил мешуд. Шамсуддин ҳокими вилоятҳои Ҷирот, Ғур, Мурғоб, Форёб, Сиистон, Қандаҳор ва Кобулистон буд. Ин давлат дар аввал гарчанде тобеи муғулон бошад ҳам, ба ҳар ҳол дар Эрон ва Осиёи Марказӣ ягона давлати маҳаллӣ ҳисоб меёфт. Шамсуддин барои «вафодории» худро ба қоони бузурги Муғулистон нишон додан роҳи Туркистонро пеш гирифт. Шамсуддин дар сафи лашкари қоончангида, сазовори боварии ӯ гардид. Манғуқоон баъд аз ғалаба қардан ва ҳони бузурги Муғулистон шудан амр намуд, ки ба Шамсуддин ярлиғ (фармони подшоҳӣ) нависанд. Дар натиҷа ҳудуди давлати Шамсуддин хеле васеъ шуд. Ба зимми ин Манғуқоон амр намуд, ки ҳамаи ҳокимони Хуросон баъд аз ба тахти Ҷирот нишастани Шамсуддин ба ӯ ёрии пуливу молӣ расонанд ва дар таъсиси лашкар кӯмак кунанд.

Албатта, иҷрои ин фармон амри маҳол буд, чунки ҳамаи ҳокимон муғул буданд ва бо фармони ин ё он қоон (подшоҳи бузурги муғулҳо) таъйин шуда буданд. Бо вучуди ин Шамсуддин тавонист ҳамаи ҳокимони дар ярлиғ чоғирифтаре ба итоат дарорад ва давлати пойдор таъсис диҳад.

Шамсуддини Курт баробари пурқувват шудани давлат на ҳамаи фармонҳои қоонҳои муғулро ба иҷро мерасонд. Дар роҳи пешгирифтааш захираи зиёде мекашид. Ӯ борҳо гирифтори тӯҳмат шуда бошад ҳам, бо ақлу заковат ва суҳанони шӯҳи дилнишин худро муҳофизат карда тавонист.

Шамсуддини Муҳаммади Курт дар давоми ҳукмронии бистусесолааш қорҳои зиёде қард, ки ба муғулҳо маъқул набуд ва ниҳоят онҳо ӯро бо роҳи фиребу найранг ба шаҳри Табрёз даъват намуда (соли 1278), захр дода қуштанд.

Баъд аз Шамсуддин давлати Куртҳо таназул ёфт ва танҳо дар замони малик Фаҳруддин (солҳои 1295 – 1307) аз нав қомат рост қард. Фаҳруддин аз рафтари падараш – Шамсуддини Кехин (хурдӣ) норозӣ буд ва аз ҳамин сабаб умраш дар маҳбус мегузашт. Ӯ ҳамроҳи сарлашқари Элхонӣ – амир Наврӯз маслиҳат қарда, аз зиндон мебарояд ва соҳиби тахти Ҷирот мешавад. Дар

лҳои давлатдории ӯ давлати Куртҳо хеле тараққӣ кард. Фахруддин тадричан алоқаашро бо Элхонон суст кард. Зақте ки соли 1304 Улҷойту ба тахт нишаст, ҳамаи ҳокимону амирон ба табрики ӯ рафтанд, вале Фахруддин на танҳо нарафт, ҳатто намояндаи худ ва мактубе ҳам нафиристонд. Ба замми ин номи элхоноро аз хутба гирифт. Чунин рафтори Фахруддин боиси нохушии зиёде гардид.

Сипас Фахруддин ба муқобили Ҳолоқуиён ҷангида, борҳо ба пойтахти онҳо шаҳри Тӯс лашкар кашид. Чунин рафтор ҳашму ғазаби муғулҳоро ба амал овард. Онҳо ба муқобили муборизони Ҳирот лашкари 10-ҳазорнафара фиристоданд. Муғулҳо бо мадади шайху қозии Ҳирот ва сарвари лашкараш Донишманд Баҳодур дохили Ҳирот шуданд, вале соқинони шаҳр ақлона ба муқобили душман бархоста, душманро шикаст доданд. Ин ғалабаи лашкари Фахруддин дар байни элхонон нооромиро бавучуд овард. Элхон аз пурқувват шудани давлати Куртҳои Ҳирот ба бим афтада, февран бо сардории лашкаркаш Буҷой 30 ҳазор сарбозро ба Ҳирот фиристод. Пас аз се моҳ малик Фахруддин вафот кард. Сарлашқари Куртҳо Муҳаммади Сомӣ, ки чанде пеш сарлашқари муғулҳо Донишманд Баҳодурро кушта буд, ба муғулҳо таслим шуд. Муғулҳо аҳолии шаҳр ва лашқари асирафтадаро аз дами тег гузаронданд.

Бародари малик Фахруддин – Гиёсуддин дар дарбори элхонон ҳаёт ба сар мебард. Султон Улҷойту ӯро соҳиби тахти Куртҳои Ҳирот кард. Ӯ солҳои 1307 – 1329 салтанат ронда, хизматҳои арзандае намудааст. Малик Гиёсуддин ба мардуми гирду атрофи Ҳирот мактубҳо фиристода, онҳоро даъват мекард, ки ба Ҳирот баргарданд ва дар ободонии мамлакат ҳисса гузоранд. Ин рафтори ӯ натиҷаи хуб бахшид ва мамлакат дар муддати кӯтоҳ обод гашт, хусусан шаҳри Ҳирот.

Душманони давлати Курт аз пайи сиёҳ кардани Гиёсуддин афтада, ба Улҷойту хабар расонданд, ки ӯ мисли бародараш Фахруддин ба ҷамъ кардани силоҳ машғул аст. Гиёсуддин ба дарбори Улҷойту султон даъват мешавад. Вай далерона ба назди Улҷойту рафта, бо зарби сухан худро аз тӯҳматҳои беасос ғимоя менамояд, чанд сол дар дарбори

муғулҳо монда, сазовори бовари Улҷойту мешавад ва бо ваколатҳои зиёд ба Ҳирот бармегардад. Ягон ҳокими Эронро Ироқ ба чунин эътимод сазовор нашуда буд. Ӯ барои ободии мамлакат фармонҳои махсус медиҳад, то ки харобаҳо барқарор гарданд ва салтанати Куртҳо дар ҳудуди пешина барқарор шавад.

Таназули давлати Куртҳои Ҳирот. Баъд аз вафоти Ғиёсуддин (соли 1329) писараш Шамсуддини III соҳиби тахт шуд, вале дар идораи давлат ба камбудихо роҳ дода, баъд аз ду моҳ вафот кард. Муддате дар байни дарбориён ҷангу низоъҳо ба миён омаданд. Дар натиҷа Малик Ҳофиз кушта шуд.

Соли 1330 бо розигиву талаби ашрофи Ғур Муъизуддини Ҳусайн (солҳои 1330 – 1370) ё Муҳаммади Ғурӣ ба тахти давлати Куртҳо нишаст. Солҳои давлатдории Муъизуддин солҳои ободонӣ ва дигаргуниҳои бузург буданд.

Муъизуддин ҳудуди давлаташро ба самтҳои шимолу ғарб васеъ намуд, вале ҷангҳои, ки дар байни ду давлати тоҷикон – Куртҳои Ҳирот ва Сарбадорон ба вуқӯъ пайвастанд, давлатро заиф гардонданд.

Амир Темур аз ин вазъият истифода бурда, соли 1381 шаҳри Ҳиротро ғасб намуд ва намояндаи охирини сулолаи Куртҳо Ғиёсуддини Пиралиро бо аҳли оилаю хешу табораш ба Самарканд бурда, ба қатл расонд. Бо ҳамин давлати тоҷикон – Куртҳои Ҳирот барҳам хӯрд.

Дар солҳои ҳукмронии сулолаи Куртҳои Ҳирот ба маркази маданияти тоҷикон табдил ёфт. Ин шаҳр борҳо хароб шуда бошад ҳам, тез бунёд мегашт ва пеш мерафт. Шаҳр дорои мадрасаю масҷидҳо, бозорҳо, корхонаҳои бофандагӣ, силоҳсозӣ ва ғайра буд.

Дар давраи салтанати Малик Фаҳруддин қариб 40 нафар шоирони соҳибдегон ба қорҳои эҷодӣ машғул буданд ва ҳуди Фаҳруддин ҳам шеър менавишт.

Яке аз муаррихон ва шоирони машҳури асри XIII Сайфии Ҳиравӣ аст. Асари барҷастаи «Таърихномаи Ҳирот» ба қалами ӯ тааллуқ дорад. Ин асар сарчашмаи бозътимодест барои омӯхтани воқеаҳои таърихии як аср, яъне солҳои 1220 – 1321. Муаллиф ҳаёти иқтисодӣ ва сиёсии вилояти Ҳирот ва салтанати давлати Куртҳоро ба қалам додааст.

Савол ва супориш

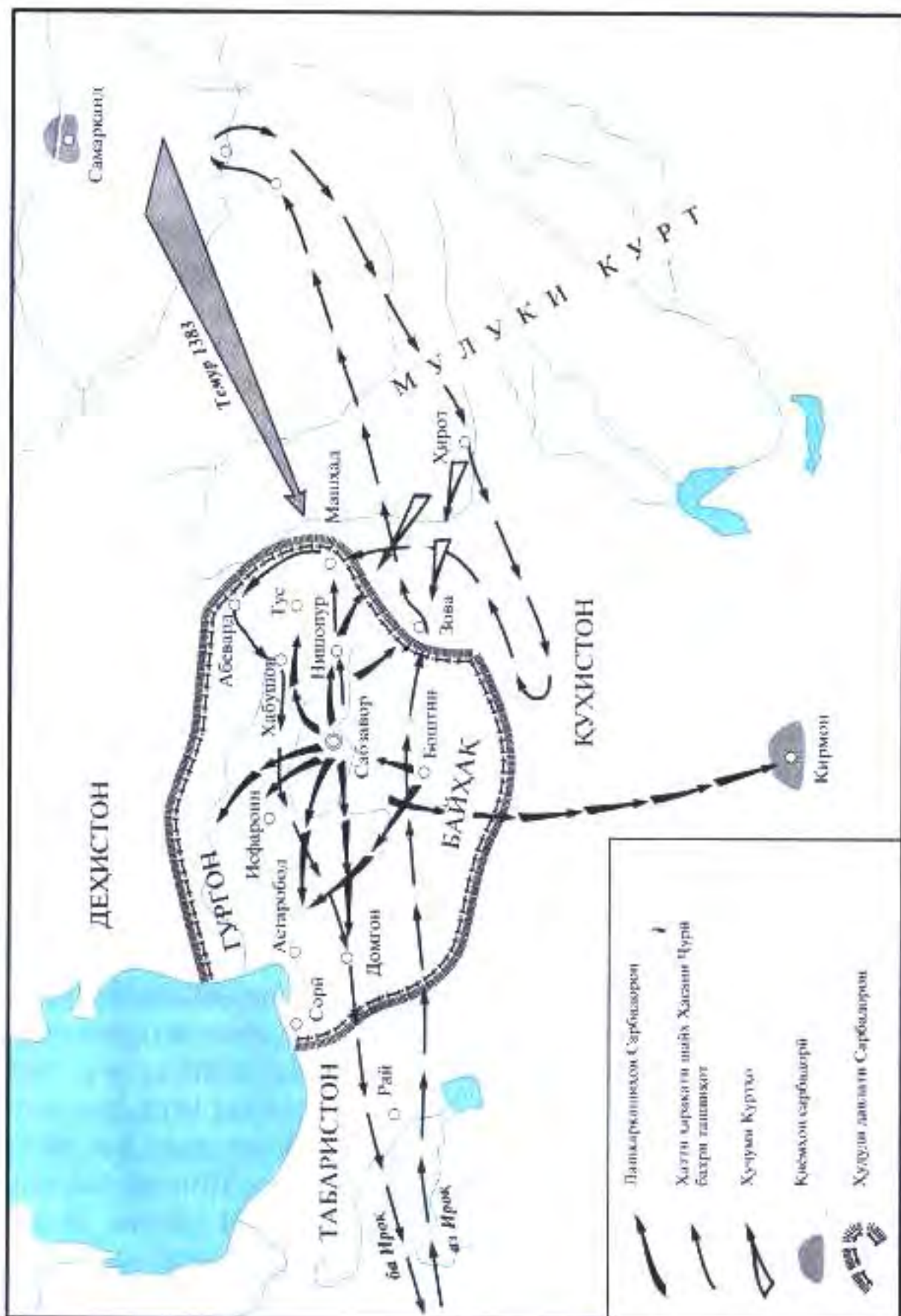
1. Дар бораи малик Рукнуддин хикоя кунед.
2. Аз хусуси Шамсуддин Муҳаммади Курт чӣ медонед?
3. Кадом вилоятҳо ба ҳайати давлати Куртҳои Хирот дохил мешуданд?
4. Баъди ғалаба хони бузурги Мугулистон Мангуқоон ба Шамсуддин чӣ гуна ярлиғ дод?
5. Сабабҳои дар байни хони мугулҳо ва Шамсуддин хусумат пайдо шуданро гуфта диҳед.
6. Дар бораи ба сари ҳокимият омадани Фаҳруддин ва фаъолияти ӯ нақл кунед.

§ 37. ДАВЛАТИ САРБАДОРОН

Сарбадорон дар Хуросон. Ин давлати тоҷикон дар шаҳри Сабзавори Хуросони солҳои 1337 – 1383 арзи вуҷуд кардааст. Қувваи асосии ин ҳаракат деҳқонон, ҳунармандон ва заминдорони хурд буданд. Ин ҳаракат ба муқобили истилогарони бодиянишини мугулу турк ва давлатмандони маҳаллӣ равона шуда буд. Шиори шӯришчиён чунин буд: «Назар ба он ки аз тарс ҳалок шавем, бехтар аст сари худ ба дор бинем».

Таъсискунанда ва сарвари маънавии Сарбадорони Хуросон Шайх Халифа буд. Вай аз Мозандарон ба шаҳри Сабзавор омада, тарафдорони зиёди худро пайдо мекунад. Ӯ соли 1335 кушта мешавад. Баъди Халифа яке аз муридонаш – Шайх Ҳасани Қурӣ сарвари Сарбадорон шуда, муридони зиёде чамъ мекунад. Ҳар як Сарбадор мебоист узвияти худро махфӣ нигоҳ дорад ва доим мусаллаҳ бошад ва бо амри аввалини Шайх дар хизмат тайёр бошад.

Соли 1337 деҳқонони деҳаи Боштани Хуросон аз зулму бедодгарихои мугулҳо ба ҷон расида, шӯриш бардоштанд. Шӯришчиён шаҳри Сабзаворро ба даст дароварда, онро ба пойтахти давлати худ табдил доданд. Пешвои Сарбадорон Вачехуддин Масъуд (1338 – 1344) бо ҳамроҳии Шайх Ҳасан шаҳрҳои Нишопур ва Тӯсро фатҳ намуданд ва бар мугулҳо ва туркони бодиянишин ғалаба ба даст дароварданд. Баъд аз

Давлати Сарбадорон

ин галабаҳо Вачехуддин Масъуд ба гирифтани унвони султони мушарраф гардид. Амир Вачехуддин амири ягона ва аз ҳама бузургтар эътироф шудааст. Баъд аз кушта шудани ӯ дар дохили давлат нотинҷӣ ба миён омад. Ҳамфикри ва ягонагӣ набуд. Пас аз Вачехуддин даҳ нафар ба сарварии давлат расиданд, вале ягон нафари онҳо лақаби амири нагирифтанд.

Дар дохили давлати Сарбадорон ду чараён вучуд дошт, яъне чараёни мӯътадил (намояндагони заминдорони хурд, ки мақсадашон аз зулми муғулҳо халос шудан буд ва барои ин мубориза мебурданд) ва чараёни чап (ба он хунармандон ва деҳқонони камбағал дохил мешуданд, ки барои умумӣ кардани молу мулк ҳаракат доштанд). Намояндагони чараёни чап тарафдори баробарҳуқуқӣ буданд.

Алқисса, соли 1364 чараёни мӯътадил ба галаба ноил гашт ва чараёни чапро ба ҷазо гирифторм намуд.

Хоча Шамсуддин сарваре буд, ки баъди Вачехуддин то андозае тартибу интизоми заифгаштаро барқарор карда тавонист ва шаҳри Домгонро, ки аз даст рафта буд, баргардонд. Ӯ ҳам аз тарафи амалдоре кушта шуд. Ба ҷои вай Хоча Яҳё ном сарбадор таъйин шуд. Хоча Яҳё ҳангоми гуфтугӯӣ бо охириин ҳукмрони Элхонӣ – Тағотемурхон сулҳ мебандем гуфта ваъда медиҳад. Аммо дар асл бо дастаи сесаднафараи савора ҳамла оварда, Тағотемурхонро ба қатл мерасонад. Бо ҳамин ҳукмронии зиёда аз садсолаи муғулҳои Элхонӣ дар Эрон (декабри соли 1353) хотима меёбад.

Дар натиҷаи пароканда шудани давлати Элхонӣ шаҳрҳои Астаробод, Бастом, Суманон ва деҳаҳои гирду атроф тобеи Сарбадорон шуданд. Муддате нагузашта, Хоча Яҳё низ қатл мегардад. Танҳо дар аҳди ҳукмронии Хоча Алии Муайид, ки соли 1365 соҳиби тахт шуд, давлати Сарбадорон қадре ором мегардад. Вале дар ин вақт Темурланг аз Мовароуннаҳр ҳамла оварда, тамоми замини Эронро тасарруф мекунад. Ӯ соли 1381 Хоча Алии Муайидро дар Сабзавор ҷонишини худ мемонад. Дар натиҷа давлати Сарбадорон дар Хуросон барҳам меҳӯрад. Худи Муайид ба тарафдории Темурланг ҷангида, дар яке аз муҳорибаҳо ҳалок мешавад.

Сарбадорони Самарканд. Вақте ки соли 1365 хони муғул Илёсхоҷа барои забти Самарканд равон шуд, мардуми шаҳр, асосан деҳқонон, хунармандон ва заминдорони хурд бо сарвари муллобача Мавлонозода мудофиаи шаҳрро ба зимма гирифтанд. Мавлонозода бо мурочиати шӯълавари худ дар дили ҳар як мудофиачии шаҳр донаи умедро мекошт: «Фавчи (лашқари мусаллаҳ) беҳисоби лашқари муғул, ки барои ғорат намудани мол ва ашёи мардум ба ин мамлакат фуру рехтааст, ба шаҳр наздик мешаванд. Ҳукуматдори мо, ки ба унвони бочу хироч аз ҳар як сар нуфус маблағи зиёдеро ситонида, мувофиқи майли худ ҳарч менамуд, дар баробари падидор шудани душмани мо, мусулмонро партофта, аз кофирон гурехт ва ҷони худро халос кард... Ҳоло кист ки меҳодад вазифаи мудофиа намудани шаҳрро қабул карда, ин масъулиятро ба ўҳда бигирад? Мо дар пеши ҷунин шахс сари таъзим фуруд оварда, ба иҷро намудани вазифаҳои худ машғул хоҳем шуд.»

Мавлонозода ҳамроҳи ҳамсафони худ – Мавлоно Хурдаки Бухорой ва Абӯбакр Калавии Наддоф мудофиаи Самаркандро хеле ўҳдабароёна ташкил намуда, се шабонарӯз аз хоб маҳрум гашта, аз пайи ҷо ба ҷо кардани мудофиачиён буданд. Душман аз гурехтани амир Ҳусайн ва Темурланг воқиф буд ва шаҳрро бесоҳиб шумурда, ба он зада даромад, вале ба муковимати саҳти мудофиачиён рӯ ба рӯ шуд. Аз се тараф ба сару рӯи душман тирю санг боридан гирифт ва муғулҳои зиндамонда ақиб гаштанд. Рӯзи дигар душман бо тайёрии пухта ва бо қувваи тоза боз ба ҳучум гузашт, аммо ин дафъа ҳам тираш хок хӯрд ва ба ғорату торочи деҳаҳои атрофи шаҳр қаноат карда, маҷбуран роҳи гурезро пеш гирифт.

Шӯришчиён ба муқобили бойҳову судхӯрон муборизаро давом дода, бойгарихои онҳоро қашида мегирифтанд. Хабар ба дасти Сарбадорон гузаштани шаҳр ба гӯши амир Ҳусайн ва Темурланг мерасад. Онҳо байни худ маслиҳат карда, ба наздикии Самарканд меоянд ва ба Сарбадорон тӯҳфаҳо фиристода, ваъдаҳои зиёд медиҳанд. Сарони шӯриш ба ҳилаю найранги амир Ҳусайн ва Темурланг

фирефта шуда, бо тӯхфаҳо ба назди онҳо меоянд. Онҳо ба чуз Мавлонозода дигаронро аз дами тег мегузаронанд.

Ҳамин тариқ, шӯриши мардуми камбағали озодихохи Самарқанд бо ваҳшоният паҳш карда шуд. Ҳаракати Сарбадорон гарчанде дар Самарқанд фуру нишонда шуда бошад ҳам, дар ғарбии Хуросон ва дигар ҷойҳо қариб ним аср давом кард.

Лашкари ин давлатро фарзандони камбағалон ташкил медоданд. Ҳатто сардорон ҳам либоси оддӣ мепӯшиданд. Ҳама чизи ғаниматгирифта баробар тақсим мешуд. Барои ҳама хӯроки якхела тайёр мекарданд. Ҳатто дар давраи ҳукмронии Темур ҳам боқимондаҳои Сарбадорони Самарқанд нӯх маротиба шӯриш бардошта буданд. Хуллас, ахволи камбағалони шаҳру деҳот қадре бехтар гардид. Ҳамаи андозҳову маҷбуриятҳои ғайришаръӣ барҳам дода шуданд. Вазъи иқтисодиву иҷтимоии Сарбадорони Хуросон назар ба Сарбадорони Мовароуннаҳр бехтар гардид.

Савол ва супориш

1. Кадом табақаҳои мардум қувваи асосии шӯриши Сарбадорон буданд?
2. Шиори Сарбадоронро гуфта диҳед.
3. Дар бораи амир Вачехуддин нақл кунед.
4. Хоча Шамсуддин кӣ буд?
5. Ҳукмронии мугулҳо дар Эрон кай ба охир расид?
6. Дар бораи фаъолияти Хоча Алии Муайид хикоя кунед.
7. Темурланг бо кадом роҳҳо ба сари ҳокимият омад? Оид ба Темурланг ва амир Ҳусайн хикоя кунед.
8. Сарбадорон чӣ хел муҳофизати Самарқандро аз инчунин аз мугулҳо ташкил намуданд?
9. Давлати Сарбадоронро кадом табақаҳои аҳолии идора менамуд?
10. Тадбирҳои андешидани Сарбадоронро гуфта диҳед.
11. Давлати Сарбадорон чанд сол салтанат кард ва онро кӣ барҳам дод?

Аз "Таърихи Сарбадорон"
Зикри ҳукумати Хоча Алии Муайид бо
иттифоқи Дарвеш Азиз

Чун ҳукумат бар Хоча ва Дарвеш қарор гирифт ва нӯҳ моҳ бар ин қазия (воқеа, ҳодиса) бигузашт, Дарвеш ба Хоча Алии Муайид гуфт, ки аз малик Хусайни Курт мехоҳам, ки интиком кашам. Хоча Алӣ гуфт, ки самъан ва тоатан (мешунавам ва итоат мекунам). Ва ба ин азамат лашкаре мураттаб сохт.

Ва Хоча Алии Муайид дар ҳукумат мустақил шуд. Ва Хоча бо он ки бангу шароб намехӯрд, аммо мардуми худро аз он кор бознамедошт ва аксари мулозимони ӯ ба шаробу шохид (маҳбуб ва маҳбуба) ва базморой иштиғол (бо коре машғул шудан) менамуданд...

Ва чун хотираш аз чониби Дарвеш ғориг шуд, даст ба изон (ранҷ додан, азоб додан) дарвешони шайх Ҳасани Ҷурӣ кушод ва фармуд, то мақбараи шайх Халифа ва шайх Ҳасанро хароб сохтанд ва мазбалаи (ҷои реҳтани ифлосиҳо) аҳли бозор карданд. Ва ҳукм кард, то ҳалонк бад-он ҳар ду шайх забон ба лаънат бикушоданд... Ва Хоча Алӣ ба тайъиди Эзадӣ (худо, эзид) муддате маъид аз рӯи истибъоду истиқлол ба ҳукумат машғул гашт. Ва чун ҳазрати Соҳибкирони гетиситон (чаҳонгир) навбати аввал ба Хуросон омад, Хоча Алии Муайид... рӯй ба остони фархунданишони он ҳазрат овард...

Темур... ҳукумати Сабзаворро ба Алии Муайиди Сарбадор дод. (Дар соли 1387 Темур ба сӯи Эрон лашкар кашида, дар Луристон ҷанги саҳт ба амал меорад). Дар ҷанги Луристон Хоча Алии Муайиди Сарбадор захмӣ шуд ва пас аз ҷанде бо он ҷароҳат даргузашт (Бо ҳамин давлати Сарбадорон барҳам хӯрд).

СОЛҲОИ ҲУКМРОНИИ АМИРОНИ СОМОНӢ

Амирони Сомонӣ	Солҳои ҳукмронӣ
Нӯҳ ибни Асад	819 – 842
Аҳмад ибни Асад	842 – 864
Насри I ибни Асад	864 – 874
Исмоил ибни Аҳмад	874 – 907 (аз с. 892 амири Мовароуннаҳр, аз с. 905 амири Хуросон)
Аҳмад ибни Исмоил	907 – 914
Насри II ибни Аҳмад	914 – 943
Нӯҳи I ибни Насри II	943 – 954
Ибни Абдулмалик ибни Нӯҳи I	954 – 961
Мансури I ибни Нӯҳи I	961 – 976
Нӯҳи II ибни Мансури I	976 – 997
Мансури II ибни Нӯҳи II	997 – 999

МУНДАРИЧА

Муқаддима	3
Боби I. Раҳой аз хилофати араб	
§1. Огози муборизаи халқи тоҷик барои халосӣ аз истилои араб	5
§2. Давлати Тоҳириён	9
§3. Давлати Саффорӣён	14
Боби II. Давлати Сомониён	
§4. Таъсиси давлати Сомониён	19
§5. Ташкили дастгоҳи идора ва лашкар	25
§6. Таракқиёти иқтисодии Давлати Сомониён	28
§7. Инкишофи тиҷорати дохилӣ ва берунӣ	36
§8. Устувориҳои сохти феодали	40
§9. Шӯришҳои халқӣ	43
§10. Анҷоми ташаккули халқи тоҷик ва давлатдориҳои он	47
§11. Сабабҳои таназзули Давлати Сомониён	51
§12. Таракқиёти шахрҳои Давлати Сомониён	56
§13. Инкишофи адабиёт ва мусиқӣ	61
§14. Инкишофи илму фан	70
§15. Меъморӣ ва санъати ороиш	81
Боби III. Халқи тоҷик дар асрҳои XI – XIII	
§16. Халқи тоҷик дар замони Қарахониён	86
§17. Халқи тоҷик дар замони Ғазнавиён	92
§18. Давлати Салҷуқиён	98
§19. Муносибатҳои иқтисодӣ ва иҷтимоии давлатҳои асри XI – XIII	104
§20. Давлати Хоразмшоҳӣён	109
§21. Вазъияти иҷтимоию иқтисодӣ дар асрҳои XI – XIII	113

- §22. Инкишофи бинокорӣ, меъморӣ ва ҳунари амалӣ
дар асри XI ва ибтидои асри XIII117
- §23. Инкишофи илм ва адабиёти тоҷик дар асрҳои XI – XIII
ва ибтидои асри XIII121

Боби IV. Муборизаи халқи тоҷик бар зидди истилогарони мугул

- §24. Вазъияти сиёсӣ ва иҷтимоӣ иқтисодии Осиёи Марказӣ
дар арафаи истилои мугулҳо131
- §25. Ҳучуми мугулҳо ва муборизаи қаҳрамононаи халқҳои
Осиёи Марказӣ бар зидди истилогарон135
- §26. Муборизаи қаҳрамононаи мардуми
Хучанд бар зидди мугулҳо138
- §27. Темурмалик сарвари мудофия142
- §28. Шучоати Ҷалолуддини Мангубердӣ146
- §29. Оқибатҳои забти Осиёи Марказӣ аз тарафи мугулҳо ...148
- §30. Шӯриши Маҳмуди Торобӣ152
- §31. Империяи мугул баъди Чингизхон154
- §32. Вазъи Мовароуннаҳр дар охири асри XIII ва нимаи
аввали асри XIV156
- §33. Вазъияти хоҷагии Осиёи Марказӣ дар давраи
ҳукмронии мугулҳо158
- §34. Фарҳанги халқи тоҷик дар асри XIII ва нимаи
аввали асри XIV162

Боби V. Давлатҳои тоҷикон дар асрҳои XI – XIV

- §35. Давлати Ғуриён172
- §36. Давлати Куртҳои Хирот178
- §37. Давлати Сарбадорон182
- Солҳои ҳукмронии амирони Сомонӣ188

Собир Хочаев

Таърихи халқи тоҷик

китоби дарсӣ барои синфи 7-ум

Мухаррир	Нуриддин Шарипов
Мусаххех	Баходур Раҳматзод
Мухаррири техники	Диловар Қурбонов
Саҳифабанд	Ғаджимагомед Мирзаметов
Дизайн ва ороиши муқова	Тимур Бабаев
Чопи компютерӣ	Фотима Қодирова

© “Сарпараст” 2002

Ба чопаш 22 апрели соли 2002 имзо шуд.

Андозаи қоғаз 60x90 ¹/₁₆. Қоғази офсетӣ.

Гарнитурани Times New Roman Тj.

Чопи офсетӣ. Ҳаҷм 12 ҷузъи чопии асли.

Адади нашр 105 000.

It was printed in Printing Corporation «АП ТПК»
Order № K-9363

- 1220** – Бухоро ва Самарқандро забт кардани мугулҳо
- 1220** – лашкари фиристодаи (5 ҳазор) Чингизхонро торумор кардани мардуми Хучанд
- 1220** – гурехтани Муҳаммади Хоразмшоҳ ва ба тахт нишастани писари диловараш Ҷалолуддини Мангубердӣ
- 1227** – вафоти Чингизхон
- 1231** – аз дасти навқараш кушта шудани Ҷалолуддин
- 1238** – шӯриши Маҳмуди Торобӣ
- 1282-1306** – солҳои ҳукмронии Туваҳон
- 1318-1326** – солҳои салтанати Кабакхон
- 1326-1334** – дини исломро дини давлати Чағатой эълон кардан ва мусулмони мӯътамад шудани Тармаширин (бародари Кабакхон)
- 1370** – амири тамоми Мовароуннаҳр эълон шудани Темурланг ва қатл гардидани амир Ҳусайн

САНАҲОИ МУҲИМИ ТАЪРИХӢ

- 806** – шӯриши Рофеъ ибни Лайс дар Самарқанд
- 821** – 873 – солҳои ҳукмронии сулолаи Тоҳирӣ
- 822** – вафоти Тоҳир ибни Ҳусайн
- 844** – вафоти Абдулло ибни Тоҳир
- 862** – ба тахт нишастании Муҳаммад ибни Тоҳир ибни Абдуллоҳи Тоҳирӣ
- 867** – вафоти Муҳаммад ибни Абдуллоҳи Тоҳирӣ
- 874** – ба Бухоро омадани Исмоили Сомонӣ ва ба тахт нишастании ӯ
- 873** – 903-солҳои салтанати Саффорӣ
- 884** – ғасби Марв аз тарафи Амри Лайс
- 888** – ҷанги амир Наср бо Исмоил ва ғалабаи Исмоил
- 893** – амири Мовароуннаҳр эълон шудани Исмоили Сомонӣ
- 900** – вафоти Амри Лайс дар зиндони халифа
- 907** – вафоти Исмоили Сомонӣ
- 907** – ба тахт нишастании Аҳмад ибни Сомонӣ
- 914** – ба тахт нишастании Насри II ибни Аҳмад
- 914** – қатли Аҳмад ибни Исмоил дар шикоргоҳ аз тарафи ғуломон
- 955** – ҷудо шудани Исфакон аз қаламрави Сомонӣ
- 961** – сипаҳсолори Хуросон таъйин шудани Алптегин